

DEHAM EBDULFETTAH

CÎNAV

DI ZIMANÊ KURDÎ DE
(KURMANCIYA JORÎN)

Enstîtuya Kurdî ya Amedê

Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê: 7
Rêziman: 2

CÎNAV

Di Zimanê Kurdî de
(Kurmanciya Jorîn)

Deham EBDULFETTAH

Sererastkirin
Semra Ozbey
Serwet Denîz

Berg
Îrfan Karaca

Dîzgî û Dîzayna Bergê
Azad ZAL

Çapxane
Berçem Matbaa

Çapa Yekemîn
2006 (Bi tîpên aramî - Duhok)

Çapa Duyemîn
Kewçêr 2006 - Stenbol

*Eduubba Sosyal Bilim Bilgi İletişim Merkezi Basın Yayın
Reklamcılık Eğitim Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi*

*Huzurevleri Kalem Sokak No: 32
Kayapınar / DİYARBAKIR
Tel/Fax: (0412) 237 43 16
Email: enstituamed@hotmail.com*

NAVEROK

Pêşek.....	3
Destpêk	5
Cînav Di Pertûkên Rêzimanî de.....	6
Beşên Cînavan	11
1 - Cînavên Kesîn	12
A - Koma ' Ez'	15
B - Koma 'Min'	21
2 - Cînavên Pirsiyarî	27
A - Cînavên Pirsiyarî.....	28
B - Alavên Pirsiyarî.....	48
C - Şêwazê Pirsiyarî.Bê cînav û Alavê Pirsiyarî.....	49
3 - Cînavên Nîşandanê	50
Alavên Nîşandanê	61
4 - Cînavên Bêhêl (Bêlayan).....	62
A - Cînavên Pevxistî 'Ê'	63
B - Cînavên Xweyî 'Xwe'	68
C - Cînavên Hevayî 'Hev, Hevûdu, Êk, Êkûdu'	70
5 - Cînavên Girêkî 'Ku'	72
1 - 'Ku ' ya Alava Mercî	75
2 - ' Ku' ya Alava Girêkî	75
6 - Cînavên Peywendî	76
7 - Cînavên Nenas	81
Hevalnav (Rengdêr).....	85
Hevalkar (Hoker).....	86
Zaraveyên Bikarhatî	88
Jêder	89

PÊŞEK

Agahiyên giştî yên di der barê Zimanê Kurdî de kêm zêde têne zanîn. Civaka Kurd û Zimanê Kurdî di gelek merhaleyan de derbas bûne. Di sedsala borî de li ser Zimanê Kurdî gelek xebat hatine kirin. Û hîmê gelek tiştan hatiye danîn. Xebatên ku hatine kirin îro jî rêya me ronî dikin. Ku derfet hebûna wê xebatên hîn baştir bihatina kirin.

Di serê sedsala 21'ê de em bi rewşeke dureng re rû bi rû ne. Ji aliyekî ve xetereyên mezin û tirsnak serê xwe nîşanî me didin, dixwazin me bibizdînin û hêviyên ku di dilê me de ne bikujin. Ji aliyê din ve hewldanên ku hêviyan xurt dikin roj bi roj zêde dibin.

Bi baweriya me xetereyê girîng ew e ku bingeha xwe ji bajarvaniyê distîne. Di rewşa îroyîn de jiyana bajêr berê me ber bi zimanên din ve dike. Pergal û perwerdehiya heyî jî vê yekê li ser me ferz dikin. Pêşveçûna navgînên ragihandinê û teknolojiyê ya bi lez û bez û serdestiya zimanên ku teknolojiyê diafirînin û pê re jî çand û hişmendiya xwe li ser gelên din ferz dikin. Ev tişt her çiqas jiyana mirovan hêsan dikin jî gelek ziman û çandan jî ji holê radikin. Wisan e ku mirov bi xwe dev ji ziman û çanda xwe ber didin. Li Bakur zarok û ciwanên me yên heyama îroyîn, di vê rewşê de ne. Duh dayikên me parêzvanên zimên bûn lê îro hewl didin ku gavek beriya gavekê zarokên xwe hîni tirkî bikin. Ev tawanbarkirinek nîn e, ev wêneyê rewşa heyî ye. Ji ber başî û nebaşîya kesan jî nîn e. Ji ber pergala û rewşa heyî û sebebên din yên ku hinek jê bingeha xwe ji dîrokê distînin e.

Ev renekî rewşê bû. Lê renekî din ê xweş û geş jî heye. Dibe ku îro gelek kes vî rengî baş nefesilînin. Êdî li hember ziman hişyariyek heye, hişmendiyeke nû ava dibe, gelek xebat têne kirin. Hinek li ber çavan hinek jî nepenî... Lê ev xebat digihîjin hev û wê wekî rûbarekî biherikin. Gelek derfet bi dest ketine û wê gelekên din jî bi dest bikevin. Ji bo rast bikaranîna van derfetan divê ji niha ve em hinek gelş û gelemşeyên zimanê xwe zelal bikin. Pirs û pirsgerêkên îroyîn nekin barê nîfşên ku dê bîn.

Bi baweriya me, ev xebata mamosteyê hêja Deham EBDULFETTAH dê reronîker be û di gelek mijaran de zelaliyekê bi xwe re bîne. Mamoste, him di pirtûka NAV de him jî di ya CÎNAV de mijar bi awayekî hûrbîn girtiye dest û kola ye. Em hêvî dikin kesên ku dixwazin li ser Zimanê Kurdî bixebitin dê gelek sûdê jê bigirin. Ji ber ku em vê xebatê digihînin ber destê we em dilşad û bextewar in.

Enstûtuya Kurdî ya Amedê

ZIMANÊ TE

* *Zimanê te nasnameya te ye. Hebûna te ya neteweyî bi hebûna zimanê te ye!*

* *Zimanê xwe ji toz û zingara rojgarên dûdirêj dawesîne , wî pak û petî bike ...vejîne!*

* *Zimanê xwe yê bertalan bi xwe biparêze û xwe jî bi zimanê xwe biparêze... Zimanê te hebûna te ye!*

DESTPÊK

Gelek aloziyên zimanê Kurdî hêj nehatine çareserkin. Babeta zarave (têrm) jî arîşeyeke aloz e, ku heta nuho raweya xwe ya yekbûyî negirtiye.

Navlêkirina mijara '*pronom*' weku zarave bi gelek navan hatiye destnîşankirin. Her şarezayekî zimanê kurdî, li gora baweriya xwe bi navekî ew daye nasîn:

Mîr Celadet Bedirxan û Dr. Kamîran Bedirxan peyva '*pronav*' bikar aniye.

Seyda Reşîdê Kurd navê '*bernav*' lê kiriye.

Seyda Sadiq Behadîne Amîdî gotina '*cînav*' xebitandiye.

Feqî Huseyn Sagniç gotiye '*cînavk*'.

Dr. Qenatê Kurdo bi navê '*cînav*' aniye.

Şareza û zimanzanên Kurmanciya xwarê (Sorani) jî bi navê '*ranaw*' xebitandiye.

Hinekan jî gotina Erebi '*zemîr*' bikar aniye.

Di vî warî de, min jî weku Dr. Qenatê Kurdo û S. Behadîne Amîdî gotina '*cînav*' ji xwe re pesend kiriye.

Hemû pertûk û gotarên rêzimanî yên ku piştî wan şarezayên binavkirî hatine der, ew jî di gêra wan navlêkirinan de mane. Anku her nivîskarekî zimên navek ji wan navan ji xwe re bijartiye û pê kar kiriye.

Ev navlêkirinên têvel (ciyawaz) ku li mijara '*pronom*' bûne, ew jî weku gelek mijarên zimên ên dîtir tevheviyekê pêşberî xwendevanên zimanê Kurdî peyda dikin. Ev tevheviyên aloz bi çalakiyên kesatiya yekane çareser nabin. Pêdivî ye ku dezgehine zanyarî hebin, ku kar û xebata çareserkirina hemû kêşe û arîşeyên zimanê me hildin ser milên xwe.

CÎNAV DI PERTÛKÊN RÊZIMANÎ DE:

Çawa nivîserên rêzimana Kurdî derbarî navlêkirina cînavan ne wekî hev gotine, wisan jî derbarî jimar û dabeşkirina wan cînavan de ne weku hev gotine. Her zimanzanekî li gora baweriya xwe cînav parve kirine:

1- Mîr Celadet Bedirxan di "**Bingehên Gramêra Kurdmancî**"⁽¹⁾ de cînav kirine 8 beşên sereke:

- Cînavên Kesîn
- Cînavên Îşarkî
- Cînavên Girêkî
- Cînavên Pirsîyarî
- Cînavên Nebinavkirî
- Cînavên Xwedîn (Xwemalî)
- Cînavên Berbihevîn
- Cînavên Lihevxiştî

2- Seyda Reşîdê Kurd di "**Rêziman a Zimanê Kurmancî**"⁽²⁾ de, cînav kirine 6 beş:

- Cînavên Kesok
- Cînavên Nîşandan
- Cînavên Arzî (Milkî)
- Cînavên Pêgih
- Cînavên Pirsîyarî
- Cînavên Nependî

3- Seyda Sadiq Behadîn Amîdî di "**Rêzimana Kurdî**"⁽³⁾ de, cînav bi 8 beşan parve kirine:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Heyî
- Cînavên Nîşankirinê
- Cînavên Bêhêz
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Pêgeh
- Cînavên Pirsîyarî
- Cînavên Nadiyar

⁽¹⁾Celadet Bedirxan: Bingehên Gramêra Kurdmancî. Stockholm Nûdem 1994 r. 53-77

⁽²⁾Reşîdê Kurd: Rêziman a Zimanê Kurmancî. Şam 1956 r. 67-74

⁽³⁾Sadiq Behadîn Amîdî: Rêzimana Kurdî. Bexda 1987 r. 203 -265

4- Dr. Kamîran Bedirxan di "**Rêzimana Zimanê Kurdî**"⁽⁴⁾ de, cînav kirine 10 beş:

- Cînavên Kesîn
- Cînavên Destedaniyê
- Cînavên Pêşker
- Cînavên Girêkî
- Cînavên Pirsiyarî
- Cînavên Nebinavkirî
- Cînavên Bîrdar
- Cînavên Hevedudîtiyê
- Cînavên Nebinavkiriye Hevedudaniyê
- Cînavên Kurt

5- Dr. Qenatê Kurdo di "**Rêzimanî Kurdî**"⁽⁵⁾ de, cînav li ser 10 beşan parve kirine:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Likaw (Pêvekirî)
- Cînavên Nîşane
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Yektirî (Lêkdayî)
- Cînavên Pirsiyar
- Cînavên Heyî
- Cînavên Diyar
- Cînavên Nediya î Çendî
- Cînavên Na (Neyînî)

6- Dr. Qenatê Kurdo di "**Zimanê Kurdî**"⁽⁶⁾ de, cînavan bi 8 beşan destnîşan dike:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Nîşane
- Cînavên Likaw
- Cînavên Pirsiyar

⁽⁴⁾Kamîran Bedirxan: *Rêzimana Zimanê Kurdî*. Paris 1971 r. 22-26

⁽⁵⁾Qenatê Kurdo: *Rêzimanî Kurdî Be Keresteyî Diyalêktîkî Kurmancî û Soranî*. Mosko 1957 Wer. Dr. Kurdistan Mukriyanî (ji Rûsî) Hewlêr 1982 r. 133-161

⁽⁶⁾Qenatê Kurdo: *Rêzimanî Kurdî*. Mosko 1961 r. 30-37 Govarî Zanyarî Kurd. Bexda 1980 Bergî heftem.

- Cînavên Heyî
- Cînavên Nediya
- Cînavên Diya
- Cînavên Çendî

7- Dr. Qenatê Kurdo di "**Rêzimanî Kurdî, Le Diyalêktî Xwarû û Jorî**"⁽⁷⁾ de, cînav li ser 10 beşan dabeş kirine:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Likaw
- Cînavên Nîşane
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Pirsîyar
- Cînavên Heyî
- Cînavên Diya
- Cînavên Nediya
- Cînavên Çendî
- Cînavên Nefî (Neyînî)

8- Feqî Huseyn Sagniç di "**Hêmana Rêzimanî Kurdî**"⁽⁸⁾ de, cînav kirine 12 beş:

- Cînavên Kesîn
- Cînavên Zîvirandî (Hêzdar)
- Cînavên Hevayî
- Cînavên Kevnê Lêkerî
- Cînavên Kevnê Daçekî
- Cînavên Îşarkî
- Cînavên Pirsîyarî
- Cînavên Qertafî
- Cînavên Xwedîtî
- Cînavên Girêkî
- Cînavên Pêwendî
- Cînavên Nekifşî

Di Kurmanciya Xwarê (Sorani) de jî şarezayên zimên, di nivîsarên xwe de, cînav dane nasîn û her yekî ji wan jî, li gora baweriya xwe ew bi nav kirine:

⁽⁷⁾Qenatê Kurdo: Rêzimanî Kurdî Le Diyalêktîkî Xwarû û Jorî. Mosko 1978 r. 99-120

⁽⁸⁾Feqî Huseyn Sagniç: Hêmana Rêzimanî Kurdî. Stenbol 1991 r. 61-75

9- Seydayê zanyar Tewfîq Wehbî di "**Destûrî Zimanî Kurdî**"⁽⁹⁾ de, cînav bi 7 beşan dane nasîn:

- Cînavên Kesî Serbixwe
- Cînavên Nîşaneyî
- Cînavên Lêkderî
- Cînavên Mubhem
- Cînavên Pirsî
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Milkî

10- Mamosta Nûrî Elî Emîn di "**Qewa'idî Zimanî Kurdî, Le Nehw û Serf**"⁽¹⁰⁾ de, 4 beşên cînavan bi nav kirine:

- Cînavên Coyî (Serbixwe)
- Cînavên Likaw (Pêvekirî)
- Cînavên Heyî
- Cînavên Îşare

11- Mamosta Nûrî Elî Emîn di "**Rêzimanî Kurdî**"⁽¹¹⁾ de, cînav li ser 8 beşan parve kirine:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Likaw
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Îşarî
- Cînavên Geyener
- Cînavên Pirsîyarî
- Cînavên Nadiyar
- Cînavên Heyî

12- Mamosta Mustefa Xurremdil di "**Serfî Destûrî Zebanî Kurdî Soranî**"⁽¹²⁾ de, cînav kirine 4 beş:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Nîşandan

⁽⁹⁾Tewfîq Wehbî: Destûrî Zimanî Kurdî Bexda 1929 r. 80-140

⁽¹⁰⁾Nûrî Elî Emîn: Qewa'idî Zimanî Kurdî, Nehw û Serf. Bexda 1956 r. 61-70: Govarî Korî Zanyarî Îraq - Desteyî Kurdî - Bergî heftem Bexda 1980

⁽¹¹⁾Nûrî Elî Emîn: Rêzimanî Kurdî Silêmanî 1960 r. 87-110

⁽¹²⁾Mustefa Xurremdil: Sêrfî Destûrî Zebanî Kurdî Soranî. Tebrîz 1347 = 1968 r(). Govarî Korî Zanyarî Îraq - Desteyî Kurdî. Bexda 1980. Bergî heftem.

- Cînavên Hewbeşî (Hevbeşî)
- Cînavên Xawenî (Milkî)

13- Dr. Kurdistan Mukriyanî⁽¹³⁾ di lêkolînekê de, cînav bi vê parvekirinê destnîşan kirine.

- Cînavên Kesî
- Cînavên Likaw
- Cînavên Nîşane
- Cînavên Pirsiyarî
- Cînavên Çendî
- Cînavên Heyî
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Nadiyar
- Cînavên Diyar
- Cînavên Na (Neyînî)

14- Mes'ûd Mihemed jî, di gotareke berfireh de,⁽¹⁴⁾ li ser cînavan rawestiyaye û ew kirine 7 beşên sereke:

- Cînavên Kesî
- Cînavên Lêkder (Geyener)
- Cînavên Pirsiyar
- Cînavên Îşarê
- Cînavên Xweyî
- Cînavên Heyî
- Cînavên Nadiyar

Diyar e ku parvekirin û navlêkirina cînavan, li nik zimanzanên kurd K.J. û K.X. nêzî hev in.

Danasîna cînavan jî, li nik wan şarezayan di çarçewa vê têgehê de digere:

Cînav ew bêje ne, yên ku di rêxistina hevokan de cihên navan digirin.

Wek: Serdar alîkariya hevalê **xwe** dike

Kî yê biçê daristanê?

Dengê **çî** tê me?

⁽¹³⁾Kurdistan Mukriyanî: Govarî Zanyarî Desteyî Kurd. Bergî heftem Bexda 1980 r. 229-254

⁽¹⁴⁾Mes'ûd Mihemed: Govarî Korî, Zanyarî Îraq, Desteyî Kurdî. Bergî duwem, beşî yekem r. 9-133 Bexda 1971

Ev cînav 'xwe, kî, çi', bi şêweyekî rast û rewa cihên navan girtine. Anku, li şûna ku em bibêjin:

Serdar alîkariya hevalê 'Serdar' dike.

'Remo' yê biçe daristanê.

Dengê 'daholê' tê me.

Me ev cînav 'xwe, kî, çi' li şûna navên 'Serdar, Remo, daholê' bikar anîne.

Xebitandina cînavan deqqa axavtinê ji dubarekirina navan rizgar dike.

Ev jî, rewanbêjiyekê bi ser şêwazê axavtin û nivîsînê ve ber dide.

Nimûne:

Zîn çû mala bavê *xwe*, cejna bav û birayên *xwe* pîroz kir. Bavê Zînê diyariyek da *wê* û diya *wê* jî diyariyek da *wê*. Zînê xatir ji *wan* xwest û vegeriya mala *xwe*.

Ev nivîsar, bêyî cînavan, bi vî şêwazê xav û lihevgeriyayî tê:

Zîn çû mala bavê 'Zînê', cejna bav û birayên 'Zînê' pîroz kir. Bavê Zînê diyariyek da 'Zînê' / diya 'Zînê' jî diyariyek da 'Zînê'. Zînê xatir ji 'bav, dê û birayan' xwest û vegeriya mala 'Zînê'.

Bêguman, rewanbêjiya her du deqqan ji hev cuda ye. Ev cudahî jî, giringiya rola cînavan diçespîne.

BEŞÊN CÎNAVAN:

Berî nuho me dît, çawa her Zimanzanekî Kurd, li gora baweriya *xwe*, cînav dabeş kirine û her beşek ji wan bi navekî daye nasîn. Piştî ku ez li ser wan cînav û navlêkirinan rawestiyam û min ew beranberî hev kirin, ez gihîştim baweriyekê, ku di şêwezarê Kurmanciya Jorîn de, cînav bi van beşan parve dibin:

- 1- Cînavên Kesîn
- 2- Cînavên Pirsiyarî
- 3- Cînavên Nişandanê

- 4- Cînavên Bêhêl (Bêlayan)
- 5- Cînavên Girêkî
- 6- Cînavên Peywendî (Heyî)
- 7- Cînavên Nenas (Nebinavkirî)

Ji bilî van her heft navlêkirinên cînavan jî, şarezayên zimanê Kurdî çend navlêkirinên dîtir destnîşan kirine.

Wek:

Cînavên 'bihevîn, lihevexistî, xweyî, xwedîn, heyî, destdanî, bîrdar, hevdudanî, yektirî, zîvirandî, hevayî û bêhêz'.

Helbet, min ev cînav hemû bi van navan nedane ber vê ravekirina xwe. Hindek ji wan (li gora baweriya min) ne cînav in. Hindek jî, bi navinî dîtir ketine ber şirovekirinê.

Wek:

1- Seyda Reşîdê Kurd ev pirtikên bêjeyan '*im, î, e, in*' kirine cînav û bi navê "*bernavên dûmdar*" ew rave kirine. Lê Dr. Qenatê Kurdo ew pirtik bi navê 'paşkoka' pêşberî xwendevanên xwe kirine.

Pirraniya şarezayên zimanê Kurdî, yên her du şêwezaran K.J. û K.X. ew kirine karê 'bûnê' di dema nuho de. Ez jî dibînim ku ev pirtikên bêjeyan, ne cînav in. Ji ber vê egerê jî min ew paşguh kirine.

2- Ev her du cînav 'hev, xwe' di pirraniya nivîsarên rêzimanî de bi navê cînavên 'hevayî' û 'xweyî' hatine danasîn. Min ew her du cînav û hinin dîtir jî, bi navê cînavên 'bêhêl' şirove kirine. Her wiha cînavinî dîtir jî, bi navinî dîtir hatine ravekirin.

Di pêvajoya şirovekirinê de, ev pirsgirêka navlêkirinên têvel, dê bê ronîkirin.

1- Cînavên Kesîn

Cînavên kesîn ew bêje ne, yên ku di pêvajoya hevokan de cihê navên kesan (mirovên), giyanber û tiştan digirin, bêyî ku çi kêmasî bigihêje wan hevokan.

Wek: Azad çûye zanîngehê.

Ew çûye zanîngehê.

Mirîşkê gul peritandin.
 Wê gul peritandin.
 Karker keviran şeh dike.
 Karker wan şeh dike.

Cînavên kesîn, yên mayî jî bi wî şeweyî cihê navan digirin.
 Ji hêla rastnivîsê ve, cînavên kesîn di K.X. de bûne 2 beş:

Cînavên serbixwe (yên ku serbixwe tên nivîsîn)

Cînavên likaw (yên ku bi peyvên berî xwe ve têne nivîsîn).

Di K.J. de hemû cînavên kesîn serbixwe têne nivîsîn. Tenê ev cînav **'wî, wê, vî, vê'** ku li pey van pêrbestan (daçekan) **'ji, li, bi, di'** bên, hingê ew cînav sivik dibin û bi wan pêrbestan ve têne nivîsîn:

Min ji wî, wê re got = Min jê re got.

Ez li wî, wê didim = Ez lê didim.

Ez bi vî, vê kar dikim = Ez pê kar dikim.

Ew her çar cînav bi karan re jî dibin 'ê' û bi wan ve têne nivîsîn: Min da wî, wê = Min dayê.

Ez çûm wî, wê = Ez çûmê.

Di şewezarê K. J. de 2 celebên cînavên serbixwe hene

Cînavên Koma 'ez'

Cînavên Koma 'min'

Cînavên koma 'ez' ev in: **Ez, tu, ew, em, hûn, ew.**

Cînavên koma 'min' jî ev in: **Min, te, wî, wê, me, we, wan.**

Her komek ji van her du komên cînavan di dem û raweyine taybet û destnîşankirî de bikar tê.

Ne cînavên koma **'ez'** li şûna cînavên koma 'min' bikar tên û ne yên koma **'min'** li şûna cînavên koma 'ez' bikar tên.

Minak: Ez û tu, em hevalên hev in.

Cînavên vê hevokê **'ez, tu, em'** ji koma **'ez'** in.

Vebir (qet) ne dirust e ku em li şûna wan cînavan bibêjin:

Min û te, me hevalên hev in.

Berevajî vê jî, li şûna ku em bibêjin:

Te û wî , we gul çinîn.

Dîsan ne dirust e ku em bibêjin:

Tu û ew, hûn gul çinîn.

Lê di şêwezarê K.X. de komeke cînavan tenê heye.

Ew kom jî ev cînavên serbixwe ne:

'**min, to, ew, ême, êwe, ewan**'. Cînavên vê komê di K.X. de li şûna cînavên her du komên cînavên K.J. bikar tên.

Mînak:

Kurmanciya Jorî (K.J.)

Kurmanciya Xwarê (K.X.)

Ez hatim

hatim

Min xwariye

Min xwardime

Seyda Sadiq Behadîne Amîdî di pertûka xwe de, ya bi navê "**Rêzimana Kurdî**"⁽¹⁵⁾ dibêje:

Dr. Cemal Nebez dibêjit⁽¹⁶⁾: "Ji cudayêt di navbera Kurmanciya Jorî û Jêrî, ji hêla morfolojî ve, cînav in.

Paşê dibêjit, di Kurmanciya Jorî da du corê cînavê kesî hene: Corê yekê di awayê karayî (kiryarî, fa'ilî), di awayê palvedan û heyînê bikar tên. Corê duwê ew in ku bi tenê di awayê palvedan û heyînê bikar tên. Zarê kurmanciya jorî bi vê xwemaliyê wekî kevnezimanê Îranî ye.

Belê Kurmanciya Naverast wekî zimanê Farisî yê nuwî ye, bi tinê corekê cînavan bikar tên. Paşê dibêjit, cînavê di awayê kara bikar tên eve ne:

Ez, tu ew, em, hiwîn, ew. Belê cînavê di awayê heyînê de eve ne: Min, te, wî, me, we, wan."

Ji vê gotina Dr. Nebez tê zanîn ku cînavên koma 'ez', yên ku nuho di K.J. de bikar tên di zimanê Avêstayî de jî bikar dihatin.

Çiku Avêstayî jî yek ji wan zimanên kevne-Îranî ye.

Digel ku roja îro cînavên koma 'ez' di şêwezarê K.X. de bikar nayên jî, lê şûnwarên hebûna wan hêj di hindê gotin û derbirinên vî şêwezarî de tene pelandin

Li herêma Silêmaniyê ev penda pêşiyên tê gotin: *Eger zanî ez im, eger nizanî diz im.*⁽¹⁷⁾

⁽¹⁵⁾Sadiq Behadîne Amîdî: *Rêzimana Kurdî*. Bexda 1987 r. 204 - 205.

⁽¹⁶⁾Dr. Cemal Nebez : *Zimanê Yekgirtûyî Kurdî*. Yekîtî Xwendekarên Kurd le Ewropa. Bambêrg 1976 r. 225

⁽¹⁷⁾Seddîq Hecî Welî Berwarî: *Govara Peyv - jimara 24*. r. 46 Dihok 2002.

Helbestvanê gelêrî, Elî Berdeşanî dibêje: "Ez im Elî Berdeşanî"⁽¹⁸⁾ *beytê elê m be dîwanî*"⁽¹⁹⁾

Ji van mînakên tê zanîn ku cînavên koma 'ez' di koka şêwezarê Kurmanciya Naverast de hebûn, lê bi dirêjahiya demê re jê ketine û di şêwezarê Kurmanciya Jorî de mane.

A- Koma 'Ez':

Cînavên koma 'ez' ev cînav in: **Ez, tu, ew, em, hûn, ew**⁽²⁰⁾. Li gora cîgirtina navên kesên, ev cînav bi vî şêweyê jêrîn parve dibin:

a- Ez, Em: cînavên kesê yekem ê peyiver in (yê ku dipeyive).

Ez: Bo kesê peyiver ê yekjimara her du zayendan e (nêr û mê).

Wek: Ferhad dibêje, ez ji Amûdê me.

Zînê got, ez ji Amûdê me.

Em: Bo kesên peyiver ên pirjimara her du zayendan e (nêr û mê).

Wek: Em lawên welatê xwe ne.

Em keçên Kurdistanê ne.

b- Tu, Hûn: Cînavên kesê duwem ê guhdar in (yên ku bi wan re tê peyivandin).

Tu: Bo kesê guhdar ê yekjimara her du zayendan e.

Wek: Tu kurrê kê yî?

Tu keça kê yî?

Hûn: Bo kesên guhdar ên pirjimara her du zayendan e.

Wek: Kurrino, hûn ji kû ne?

Keçino, hûn ê biçine kû?

c- Ew: Cînavê kesê sêyem ê nediyar e.

Ev cînav bo her du zayendên nêr û mê, yê yekjimar û komjimar bikar tê.

⁽¹⁸⁾Berdeşan gundek e, li parêzgeha Hewlêrê ye.

⁽¹⁹⁾Prof. Qenatê Kurdo: Rêzimanî Kurdî, wer. ji Rûsî Dr. Kurdistan Mukriyanî. Bexda 1984 r. 139

⁽²⁰⁾Li nik Celadet Bedirxan 'hon' bikar hatiye û li nik Sadiq Behadîne Amîdî 'hiwîn' bikar hatiye.

Wek: Min Restem dît, ew diçû malê.

Min Mizgîn dît, ew jî diçû mala xwe.

Min Şêrgo û hevalên wî dît, ew diçûn dibistanê.

Zîn û hevalên xwe bi rê ve bûn, ew dihatin malê.

Hêjayî bîranînê ye ku Seyda Reşîdê Kurd navê cînavên koma 'ez' kiriye "**cînavên salt**"⁽²¹⁾ û navê

yên koma 'min' kiriye "cînavên serkar".

Lê Dr. Qenatê Kurdo navê cînavên koma 'ez' kiriye "cînavên dema rast" û yên koma 'min' kiriye "cînavên tewandî".

Di şêwezarê K.J. de cînavên koma 'ez' di van dem û raweyên hevokan de bikar tên:

1- Bi karê 'bûn'ê re:

Di zimanê kurdî de 2 celebên karê 'bûn'ê hene:

a- Bûna bi wateya '**heyîn, hebûn**', ku di zimanê Farisî de 'hesten' e û di zimanê Îngilîzî de 'verbe to be' ye û di zimanê Erebbî de '**keynûne** - فعل الكينونة' ye. Bûyera vî karî heyîna (**hebûna**) rewş û çawaniya kesekî yan tiştekî eşkere dike.

Wek: Serkêşê hevalan Soro bû.

Sibe jî ew ê serkêş be.

b- **Bûna** bi wateya '**çêbûn**'. Ev kar çêbûn û guherîna rewşa kesekî yan tiştekî, jî qûnaxekê ta qûnaxeke dîtir dinimîne.

Wek: Dara çinarê mezin bûye.

Berê biçûk bû, nuha mezin bûye.

Ez fêrî zimanê kurdî dibim.

Bibe rêberê me (Tu).

Ji hêla veguheztinê '**kêşanê**' ve jî, ev her du '**bûn**' ji hev cuda ne. Bûna ku bi wateya '**çêbûn**'ê, karekî sergihayî (temam) e, weku hemû karên nederhingêv (têneper) di her dem û raweyan de tên veguheztin.

Wek:

Dema bûrî: Ez fêrî zimanê kurdî bûm, bûme, dibûm, bûbûm

Dema nuho: Ez fêrî zimên dibim.

⁽²¹⁾Salt: Rût (bêyî tewandin)

Ez fêrî zimên dibime.

Dema paşeroj: Ez ê fêrî zimên bibim.

Raweya fermanî: Fêrî zimên bibe, bibin.

Raweyên daxwazî: Xwezî welat rizgar bibe.

Bila welat rizgar bibe. H t d ...

Lê karê '**bûn**'a bi wateya heyînê, karekî awarte ye, ne di hemû dem û raweyan de tê veguheztin û veguheztina wê jî, digel cînavên koma '**ez**', bi şeweyekî taybetî tê veguheztin⁽²²⁾.

Dema Bûrî: Hemû karên zimanê Kurdî, di her çar raweyên dema bûrî de tên veguheztin. Lê ev karê 'bûn'ê di raweyekê tenê de tê veguheztin:

Yê ku pertûk xwend ez bûm, tu bûyî, ew bû, em bûn, hûn bûn, ew bûn.

Dema Nuho: Yê pertûkê dixwîne ez im, tu yî, ew e, em in, hûn in, ew in. Li vir karê 'bûn' hatiye avêtin: Yê dixwîne ez im = Yê dixwîne ez 'dib'im.

Dema Paşeroj: Xwedê dizane, kesê li malê bimîne ez ê bim, Tu yê bî, ew ê be, em ê bin, hûn ê bin, ew ê bin.

Raweya Fermanî: Di cengê de mêrxas be (tu).

Di cengê de mêrxas bin (hûn).

Raweyên Daxwazî: Xwezî ez nêzî te bûma!

Bila tu nêzî min bûyiya (bûya)

Eger ew nêzî te be...

Gerek em nêzî hev bin. Htd...

Balkêş e ku cînavên koma '**ez**' di çî hevokê de bikar bînin, ev kurtebêje '**im, î, e, in**' jî, li pey wan tên.

Wek: Ez im, tu yî, ew e, em in, hûn in, ew in.

Ez te dibînim, tu min dibînî, ew te dibîne.

Vê balkêşiyê kiriye ku şarezayên Zimanê Kurdî li ber van kurtebêjeyan '**im, î, e, in**' rawestin û pênasîna wan ronî bikin:

Prof. Qenatê Kurdo dibêje, ew pirtik paşkokên nav û cînavan in, di raweyên dema rast (netewandî) de, li pey wan tên û rewşa

⁽²²⁾Bo vê egerê jî, zanyar Nûrî Elî Emîn navê vê 'bûnê' kiriye 'karê jar'. Çiku ne wekî karên ditir tete veguheztin. Rêzimanî Kurdî Silêmanî 1960

heyîna wan diçespînin.

Seyda Reşîdê Kurd wan dike cînavên dûmdar.

Feqî Huseyn Sagniç jî di rêzimana xwe de ew kirine qertaf (paşpirtik).

Min jî, di pirtûka xwe 'Hindek Aloziyên Zimanê Kurdî' de, li gora nêrîna Q. Kurdo, ew kirine paşkok.

Lê Celadet Bedirxan, Rojyê Lîsko, Kamîran Bedirxan, Sadiq Behadîne Amîdî ew kirine karê 'bûn'ê di dema nuho de.

Li gora baweriya min î nuho, ew navlêkirin û danasînên zimanzanan tev hêj cihê lêkolîn û pirsê ne. Gelek pirsiyar û têbînî derbarî wan de di bîra me de digerin.

Bi hêvî me ku ez karibim careke dîtir vê mijara aloz, (li gora têgihiştina xwe), vekolim.

2- Bi Karên Nederhingêv Re:

Cînavên koma 'ez' bi karên nederhingêv (têneper) re di hemû dem û raweyan de bikar tên:

Nimûne: Karê ketin (keftin)

Dema Bûrî: Ez ketim, ketime, diketim, ketibûm.

Tu ketî, ketiye, diketî, ketibûyî.

Ew ket, ketiye, diket, ketibû.

Em ketin, ketine, diketin, ketibûn.

Hûn ketin, ketine, diketin, ketibûn.

Ew ketin, ketine, diketin, ketibûn.

Dema Nuho: Ez dikevim, tu dikevî, ew dikeve, em dikevin, hûn dikevin, ew dikevin.

Dema Paşeroj: Ez ê bikevim, tu yê bikevî.

Ew ê bikeve, em ê bikevin, hûn ê bikevin, ew ê bikevin.

Raweya Fermanî:

Bikeve (tu).

Bikevin (hûn).

Raweyên Daxwazî:

Xwezî ez bikevim, tu bikevî, ew bikeve, em bikevin, hûn bikevin, ew bikevin.

Bila ez biketama, tu biketiyayî (biketaya) ew biketaya, em biketana, hûn biketana, ew biketana. Htd...

3-Bi Karên Derhingêv (Têper) Re:

Cînavên koma 'ez' bi karên derhingêv re (di dema bûrî de) dibin berkarên rasteder:

Zînê ez dîtîm, Zînê hûn dîtîm...

Zînê tu dîtîye, Zînê em dîtîne...

Zînê ew didît, Zînê tu didîtî...

Zînê em û hûn û ew dîtîbûn.

Dema Nuho: Nivîsîn

Ez nameyê dinivîsim, tu nameyê dinivîsî, ew nameyê dinivîse.

Em nameyê dinivîsin, hûn nameyê dinivîsin, ew nameyê dinivîsin.

Dema Paşeroj: Ez ê nameyê binivîsim, tu yê nameyê binivîsî, ew ê nameyê binivîse, em ê nameyê binivîsin, hûn ê nameyê binivîsin, ew ê nameyê binivîsin.

Raweya Fermanî: Nameyê binivîse (tu).

Nameyê binivîsin (hûn).

Raweyên Daxwazî: Xwezî ez nameyê binivîsim, tu nameyê binivîsî, ew nameyê binivîse, em nameyê binivîsin, hûn nameyê binivîsin, ew nameyê binivîsin.

Gerek ez nameyê binivîsim, tu nameyê binivîsî, ew nameyê binivîse, em nameyê binivîsin, hûn nameyê binivîsin, ew nameyê binivîsin.

4- Bi Nav û Karê 'Bûn'ê Re:

Ez kurd im, tu kurd î, ew kurd e, em kurd in, hûn kurd in, ew kurd in.

Heger nav bi tîpeke dengdêr kuta bûbe, ev kurtebêje 'im, î, e, in' dibin 'me, yî, ye, ne':

Ez zana me, tu zana yî, ew zana ye, em zana ne, hûn zana ne, ew zana ne.

5- Bi Hevalnav û Karê 'Bûn'ê Re:

Ez dirêj im, tu dirêj î, ew dirêj e, em dirêj in, hûn dirêj in, ew dirêj in.

6- Bi Hevalkar 'Zerf' û Karê 'Bûn'ê Re:

Ez dûr im, tu dûr î, ew dûr e, em dûr in, hûn dûr in, ew dûr in.

Ez li ser darê me.

Tu li kû yî ?

Ew li ber avê ye.

Em, hûn, ew li qûntara çiyê ne.

Hinekan ji şarezayên zimanê Kurdî, cînavên koma 'ez' bi navê "Cînavên Awayê Karayî" (kirarî - fa'ilî) dane nasîn û yên koma 'min' bi navê "Cînavên Awayê Palvedan û Berkarî" dane nasîn. Bi dîtina min ev danasîn, bi vî rengî, ne cîgirtî ye. Ji ber ku cînavên koma 'ez', di rêxistina hevokan de, kara tîn û berkar jî tîn:

Kara: Ez te dibînim.

Hûn min dibînin.

Berkar: Te ez dîtîm.

Min hûn dîtî

Cînavên koma (min) jî, di hevokan de dibin kara û berkar:

Kara: Min tu dîtî

Te Mizgîn dît

Berkar: Ew te dibîne.

Hûn wan dibînin.

Tu ji min re dibêjî.

Têbinî (I)

1- Dirust e ku çend kar (kirin) bi cînavê kesî tenê re hevokeke watedar ava bikin: *Ez hatim û çûm bê ku kes min bibîne.*

2- Gelek caran karek tenê jî, bi çend cînavan re hevokeke watedar dirust dike: *Ez û hûn û ew, em çûn gulistanê.*

3- Heger gelek cînav bi karekî tenê re hatin û yek ji wan cînavê

peyiver 'ez' be, hingê ew kar xwe dide ber cînavê Peyiver ê pirjimar 'em': *Ez û tu û ew, em hatin. / Tu û ew û ez, em hatin.*

Cînavê 'ez' digel navan jî, herî bi wî şeweyî hevokê saz dike: *Ez û birayên xwe û Zîn, em hatin.*

4- Lê ku cînavê 'ez' ne di nav wan cînavan de be, hingê cînavê guhdar 'tu' bi wê rolê radibe û karê hevokê, xwe dide ber cînavê pirjimar 'hûn': *Tu û ew, hûn çûn gulistanê. / Ew û tu, hûn çûn gulistanê. / Tu û Zîn û Elî, hûn çûn dibistanê.*

5- Bi egera sivikbûna gotinê, gelek caran cînavên kesîn ji hevokan dikevin û kar (kirin) bi tenê dimînin bêyî ku çi ziyar bigihêje avahiya hevokan, yan watedariya wan: *Ez li wî digirim. / ... li wî digirim.*

Ev rawe bi pirranî di bersiva pirsîyarê de tê: *Tu li kû bûyî (bû)? / ... li malê bûm.*

Ji ber ku cînav di pirsîyarê de eşkera bûye, nema hêja ye ku di bersivê de jî dubare bibe.

Yek ji taybetiyên zimanan ew e, ku çi zimanê heye, bi demê re ber bi sivikbûn û şayikbûnê ve diçe. Di stiran û dîlokên folklora kurdî de, ev diyardeya sivikbûnê gelekî berçav dibe.

Wek: "...welle govend ranabe / Xweli l' mêrê xerab be / Wiha hat û wiha çû / Siwar hat û peya çû"^(*)

Di vê dîlokê de, cînavê 'ew' ku cihê 'mêrê xerab' digire, gerek li pêşiya van karan 'hat û çû, siwar hat, peya çû' bi nav bibûya. Lê ji ber ku watedariya dîlokê (bêyî wî cînavî jî) zelal e, ew cînav hatiye avêtin.

^(*)Ev dîlok bi gelek şeweyan tê gotin.

B- Koma Min:

Cînavên koma 'Min' ev in: **Min, te, wî, wê, me, we, wan.** Ev cînav li gora cîgirtina navên kesan dibin 3 beş:

a- Min, Me: Cînavên kesê yekem ê peyiver in:

Min: Bo kesê peyiver ê yekjimara her du zayendan e (nêr û mê).

Wek: Azad dibêje, min pertûk xwendibû.

Zîn dibêje, min pertûk nexwendibû.

Me: Bo kesên peyiver ên pirjimara her du zayendan e.

Wek: Kurd dibêjin, zimanê me hebûna me ye.

Keç dibêjin, welatê me dayika me ye.

b- Te, We: Cînavên kesê duwem ê guhdar in.

Te: Bo kesê guhdar ê yekjimara her du zayendan e.

Wek: Azado, te birayê xwe bir malê?

Zînê, dayika te gazî te dike!

We: Bo kesên guhdar ên pirjimara her du zayendan e. *Wek:*

Gelî xortan, ma we dara gezê dîtiye?

Gelî keçan, we karê xwe kiriye?

c- Wî, Wê, Wan: Cînavên kesê sêyem ên nediyar in.

Wî: Bo kesê nediyar ê yekjimara nêza ye.

Wek: Wî alîkariya min kir.

Wê: Bo kesê nediyar ê yekjimara mêza ye.

Wek: Wê alîkariya te kir.

Wan: Bo kesên nediyar ên pirjimara her du zayendan e.

Wek: Min du keç dîtî, wan mazî diçînî.

Pêşyên me nezan bûn, wan gelek derfet winda kirin.

Cînavên kesîn, yên koma 'ez' di raweyên dema rast de bikar tînin, lê yên koma 'min' di raweyên verêsê (tewangê) de bikar tînin.

Nimûne:

1- Raweyên Rast (Netewandî):

Zîn çû dibistanê.

'Ew' çû dibistanê.

Şagirt veşeriyar malên xwe.

'Ew' veşeriyar malên xwe.

2- Raweyên Verêsê:

Zînê pênuşek kirî.

Wê pênuşek kirî.

Şagirtan gurzek gul çînî.

Wan gurzek gul çînî.

Berçav e, ku di mînakên 1'ê de 'Zîn, şagirt' di raweya rast de bikar hatine û cînavên 'ew, ew' ji koma 'ez' cihê wan girtiye.

Lê di mînakên 2'yê de 'Zînê, şagirtan' di raweyên verêsê de hatine û cînavên wan jî 'wê, wan' ji koma 'min' bikar hatine. Ji van mînakên tê zanîn ku cînavên koma 'min' şeweyê koma 'ez' di raweya verêsê de ne. Anku, cînavên koma 'ez' di verêsê de

dibin şêweyê koma 'min':

<u>Raweya Rast</u>	<u>Raweya Verêse</u>
Ez dikim	Min kiriye
Tu dikî	Te dikir
Ew dike	Wî, wê dikir
Em ê bikin	Me kiribû
Hûn ê bikin	We kiriye
Ew dikin	Wan dikir

Cînavên koma 'min' di rêxistina hevokan de, bi van şêweyên jêrîn bikar tên:

1-Bi Karên Derhingêv (Têper) Re:

Cînavên koma 'min' bi karên derhingêv re dibin kara (kîrar - fa'il) û dibin berkar (bireser - mef'ûl) ên rastder (dîrêkt) û yên nerasteder (endîrêkt).

a- Kara: Cînavên koma 'min' di her çar raweyên dema bûrî tenê de dibin kara:

Min name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 Te name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 Wî name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 Wê name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 Me name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 We name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.
 Wan name nivîsî, nivîsiye, dinivîsî, nivîsîbû.

b- Berkarên Rasteder (Dîrêkt): Cînavên koma 'min', ji bilî dema bûrî, di hemû dem û raweyan de dibin berkarên rasteder. Ev cînavên berkar di navbera kar û karayê wî de tên.

Anku, li pey kara û berî kar cihê xwe, di hevokan de digirin.

Wek:

Dema Nuho: Salar min dibîne, te dibîne, wî dibîne, wê dibîne, me dibîne, we dibîne, wan dibîne.

Dema Paşeroj: Salar ê (dê) min bibîne, te, bibîne, wî bibîne, wê bibîne, me bibîne, we bibîne, wan bibîne.

Raweya Fermanî: Min bibîne, min bibînin
 Wî bibîne, wî bibînin

Wê bibîne, wê bibînin
Me bibîne, me bibînin
Wan bibîne, wan bibînin

Raweyên Daxwazî: Xwezî, ez te serkevtî bibînim.

Bila tu min bibînî.

Eger hûn wê bibînin lêbûrîne jê bixwazin.

Bi hêvî me, ku ez we, wan bibînim.

c- Berkarên Nerasteder (Endîrêkt): Cînavên koma 'min', bi karên derhingêv re dibin berkarên nerasteder ku li pey wan karan bên:

Memo pênûsek dabû min.

Ez ê wê pênûsê bidim te.

Te ew pênûs neda wî.

Memo pênûsek da wê jî.

We pênûsa xwe neda me.

Em ê pênûsan bidin we, wan.

Ev berkarên nerasteder li pey karên derhingêv, di hemû dem û raweyan de tên:

Zîne gulek daye min.

Zîn gulekê dide te.

Zîn ê (dê) gulekê bide wî, wê.

Bila Zîn gulekê bide me jî!

Gerek Zîn gulekê bide we, wan.

2- Bi Karên Nederhingêv Re:

Cînavên koma 'min' li pey karên nederhingêv jî tên û dibin berkarên nerasteder:

Em çûn pêşingehê, ma hûn jî çûne wê (çûnê)?

Stêr balkêş in, ku awira min dikeve wan, ez seyr dimînim.

Em gihîştin wan.

3- Li Pey Navan: Cînavên koma 'min' li pey navan û bi alîkariya zêderên pendiyê (nasîne), "ê, a, ên" bikar tên.

Wek: Hevalê min mişext bûye.

Hevala te li kû maye?

Hevalên wî, wê çûne seyrangehê.

Dostên me, we, wan tev bûne penaber.

Zêderên nependiyê 'ekî, eke, inî, ine' ew jî girêdanekê di navbera nav û cînavên koma 'min' de dirust dikin.

Wek: Hevalekî min mişext bûye (nêr).

Hevaleke te xuya nabe (mê).

Xortinî me çûne seyranê⁽²³⁾.

Keçine we, wan çûne seyranê.

4- Li Pey Pêrbestan (Daçekan): Cînavên koma 'min' di pêvajoya hevokan de, li pey pêrbestan jî tên xebitandin.

Wek: Baranê li min kir.

Sosin bi te re axivî.

Min ji wî, wê re helbestek xwend.

Tiştêkî ji me re bibêje, em ê jî dilê xwe ji we û ji wan re vekin.

5- Li Pey Hevalkaran (Hokeran): Li pey hevalkaran jî cînavên koma 'min' bikar tên.

Wek: Ew hevalê nêzî te, ji kû ye?

Tu dûrî min ketiyî.

Asmanê şîn di ser me re ye.

Em li rex we rûniştî bûn.

2 -Cînavên Pirsiyarî: Rola şêwazê pirsiyarî di warê zelalkirina wate û têgehên de, roleke girîng e. Gelek caran gotin li ber guhên me dikevin û mebestên wan gotinan ji me ve baş zelal nabin. Hingê pirsiyar tenê li ber me dimînin ku em bi bersivên wan, mebest û têgehên tarî ronî bikin.

Şêwazê axavtina pirsiyarî di zimanê Kurdî de bi 3 şêweyan dirust dibe:

Bi cînavên pirsiyarî.

Bi alavên (amrazên) pirsiyarî.

Bi şêwazekî bê cînav û alavên pirsiyarî.

⁽²³⁾Zêdera 'inî' bo komjimara nêrza ye: Mêrinî qenc û zêdera 'ine' bo komjimara mêza ye: Jinine qenc. Lê Celadet Bedirxan zêdera 'ine' bo komjimara nêrza û mêza bikar aniye: mêrine qenc, jinine qenc.

Têbinî (II)

1- Heger ev her du cînav 'wî, wê' li pey van pêrbestan: Ji, li, bi, di bêne xebitandin, hingê ew cînav bi kurtebirrî dibin 'ê':

Ji: Ji + wî, wê = **jê**: Serdar ji hevalê xwe re got. / Serdar ji 'wî' re got. / Serdar 'jê' re got.

Zîn ji hevala xwe re dibêje. / Zîn ji 'wê' re dibêje. / Zîn 'jê' re dibêje.

Li: Li + wî, wê = **lê**: Serdar li gund dimîne. / Serdar li 'wî' dimîne. / Serdar 'lê' dimîne.

Zîn li dibistanê ye. / Zîn li 'wê' ye. / Zîn 'lê' ye.

Bi: Bi + wî, wê = **bê = pê**: Ez bi Salar re çûm. / Ez bi 'wî' re çûm. / Ez 'pê' re çûm.

Zîn bi dayika xwe re ye. / Zîn bi 'wê' re ye. / Zîn 'pê' re ye.

Di vê mînakê de tîpa 'b', bi egera sivikbûnê bûye 'p'.

Di: Di + wî, wê = **dê = tê**: Malek di gund de nemaye. / Malek di 'wî' de nemaye. / Malek 'tê' de nemaye.

Sêvek di darê de pijiyaye. / Sêvek di 'wê' de pijiyaye. / Sêvek 'tê' de pijiyaye.

Tîpa 'd' jî, bi egera sivikbûnê bûye 't'. Ji hêla dengsaziyê (fonîtîkê) ve, ev pêrbest 'ji, li, bi, di' bi dengdêra 'i' kuta dibin, vêca ku 'ê' ya kurtkirî digihêje wan, 'ji+ê, li+ê, bi+ê, di+ê' aloziya '2' dengdêrên li pey hev 'i, ê' berçav dibe. Hingê dengdêra pêşîn 'i' tê avêtin : j...ê, l...ê, b...ê, d...ê û dibin 'jê, lê, pê, tê'.

2- Kurtebirriya van her du cînavan (wî, wê) li pey karan jî dirust dibe:

Min pertûkek da Rizgar (Rizgarî). / Min pertûkek da 'wî'. / Min pertûkek dayê.

Rizgar avê dixê perdaxê. / Rizgar avê dixê 'wê'. / Rizgar avê dixê.

Şarezayên zimanê Kurdî K.J, li ser vê diyardeya cînavan rawestiyane û ev cînavê kurtebirr 'ê' bi van navan destnîşan kiriye:

Celadet Bedirxan navê "Pronavê Lihevxiştî" lê kiriye.

Reşîd Kurd: "Bernavê Bêhêl"

Kamîran Bedirxan: "Pronavê Kurtkirî"

Sadiq Behadîn Amîdî: "Cihnavê Bêhêz"

Ji hêla parvekirina rêzimanî ve jî, ev cînav di hemû raweyên hevokê de cihê navên berkarên nerasteder digire. Anku, berdewam ev cînav berkarê nerasteder e.

3- Cînavên koma 'min', ku li pey karan (yên derhingêv û yên nederhingêv) bîn, ew jî dibin berkarên nerasteder.

Wek: Zîne diyariyek da me.

Nêrgizê berek avête wan.

Ev her du cînav 'me, wan' berkarên nerasteder in. Ji ber ku reseniya wan her du hevokên li jor ev e: Zîne diyariyek da (bo)

me. / Nêrgizê berek avête (bo) wan.

4- Cînavên koma 'min', yên ku li pey nav û hevalkaran tên: / Birayê te çûye gund. / Ez nêzî we me.

Bi van navlêkirinên rêzimanî hatine nasîn:

Celadet Bedîrxan û Rojyê Lîsko (li jêr bandora zimanê Fransî) gotine, ev cînav 'berkarê nav' in.

Dr. Cemal Nebez û Sadiq Behadînê Amîdî (li jêr bandora zimanê Erebbî) gotine, ew di raweya palvedanê (îzafê) de ne.

Dr. Kurdistan Mukriyanî di "Govarî Zanyarî Kurd, bergî 7 r. 245 de, wan dike berkarên tiyan, anku, berverês (tewandî).

5- Di zimanê Fransî de raweyek bi navê 'Transformation' heye. Ev rawe di Zimanê Kurdî K.J. de, xwe dide ber gotina 'Raweya veguheztî' anku, raweya ku ji raweyeke resen hatiye veguheztin.

Di Zimanê Kurdî de jî ev raweya veguheztî heye. Li gelek dever û herêmên Kurdistanê tê gotin: Min dil heye ez herim Amedê. / Te hevalek heye. / Me 5 hespên kêşê hebûn. / Wî dostekî dilsoz heye.

Ev raweya van mînakên di forma resen de, bi vî şeweyê jêrîn e: Dilê min heye, ez herim Amedê. / Hevalekî te heye. / 5 hespên me, yên kêşê hebûn. / Dostekî wî yê dilsoz heye.

6- Ji hêla rastnivîsê ve jî, hemû cînavên kesîn serbixwe tene nivîsîn, ji bilî cînavê kurtkirî 'ê', ku bikar û pêrbestane ve tene nivîsîn.

Wek: Min dayê.

Tu jê re dibêjî.

7- Ev cînavê kurtebir 'ê', ku di K.X. de bi navê 'Ranawî Likaw' tê nasîn, berdeham cihê berkarên nerasteder digire:

Ez bi pênûsê dinivîsim.

Ez pê dinivîsim.

Te pênûs da Zînê.

Te pênûs dayê.

A- Cînavên Pirsiyarî:

Cînavên pirsiyarî di Zimanê kurdî K.J. de ev in: "kî, kê, kû (ku), ka (kanî), kengî (kengê), kîjik, kîjan, çi, çilo, çon, çawa (çawan), çima, çitov (çito) çira (çire), çend, çiqas"

Her yek ji wan cînavan bi taybetiyekê tê xebitandin.

Kî: Ev cînav bo hişmendan (mirovane) tenê tê xebitandin û cihê navên yekjimar û pirjimara her du zayendan (nêr û mê) digire.

Mînak: Kî hat?

Salar hat. (nêrê yekjimar)

Zîn hat. (mêyê yekjimar)

Kî hatin?

Birayên te hatin. (nêrê pirjimar)

Keçin hatin. (mêyê pirjimar)

Cînavê 'kî' weku hemû cînavên kesîn, yên koma 'ez' di dem û raweyên rasteder (bê verês) de tê xebitandin.

1- Bi Karê Bûnê (Heyinê) Re:

Dema Bûrî:

Ew kî bû li min dipirsî?

Reşo bû li te dipirsî.

Mêvanên we kî bûn?

Mêvanên me xizmên me bûn.

Dema Nuho:

Ev jina li te dipirse kî ye?

Dayika min e.

Ev kî ne?

Ev hevalên Zînê ne.

Dema Paşeroj:

Ku em bi rê ve biçin, kî yê rêberê me be?

Ev hevalê rênas dê rêberê me be.

Mêvanên me dê kî bin.

Mêvanên me dê Hemo û Reşo bin.

Raweyên Daxwazî:

Gerek kî hevalê te bûya?⁽²⁴⁾

Gerek Reşo hevalê min bûya.

2- Bi Karên Nederhingêv Re: Cînavê 'kî' di hemû dem û raweyên karên nederhingêv (têneper) de, cihê navan digire:

Dema Bûrî:

Kî ket? Kî ketin?

Kî ketiye? Kî ketine?

Kî diket? Kî diketin?

Kî ketibû? Kî ketibûn?

Dema Nuho:

Kî dikeve?

Kî dikevin?

Dema Paşeroj:

Kî yê (dê) bikeve?

Kî yê bikevin?

Raweyên Daxwazî:

Bila kî biketaya?

Gerek kî ketibana?

3- Bi Karên Derhingêv (Têper) Re: Cînavê 'kî' bi karê derhingêv re dema bûrî, cihê berkarê rasteder digire:

Te kî dît?

Min Zîn dît.

Zînê kî dîtî?

Zînê birayên xwe dîtî.

Dema Nuho:

Kî gotarê dinivîse?

Kî gotaran dinivîsin?

Dema Paşeroj:

Kî yê gotarê binivîse?

Kî yê gotarê bixwînin?

Em ê gotarê bixwînin.

Raweyên Daxwazî⁽²⁵⁾:

Te dixwest, kî gotarê binivîse?

Gerek kî gotaran binivîsin?

Di pêvajoya (pêwera) hevokê de cînavê 'kî' dibe kara (kirde, kiryar):

Kî çû û kî hat?

Kî dermanan difiroşe?

Li wê gorê, dibe berkar (bireser) jî:

Te kî dît?

Reşo kî biriye gundê xwe?

Kê: Cînavê 'kê' jî bo hişmendana (mirovana) tenê bikar tê û cihê navên her du zayendên yekjimar û komjimar digire.

⁽²⁴⁾Têveliya di navbera her du 'bûn'an de ev e: Bûn (heyîn): Gerek kî hevalê te bûya?
Bûn (çêbûn): Gerek kî bibûya hevalê te?

Mînak: Tu li kê digerî?
 Ez li Şêro digirim.
 Ez li Zînê digirim.
 Hûn kê dibînin?
 Em birayên xwe dibînin.
 Em xuşkên xwe dibînin.

Ev cînav, weku cînavên kesîn, yên koma 'min' di raweyên verêse (tewangê) de bikar tê. Anku, cînavê 'kê' berevajî cînavê 'kî' cihê navan digire. Ji ber vê egerê ez dibînim ku, her du cînav yek in.

'Kî' di raweya rasteder (rastewxo) de ye û di raweya verêse (tewangê) de dibe 'kê'.

Wek: Kî dilbera Siyamend bû?
 Xec dilbera Siyamend bû.
 Siyamend ji kê hez dikir?
 Siyamend ji Xecê hez dikir.

Di van mînakan de, çawa navê 'Xec' û 'Xecê' yek in, wisan jî cînavê 'kî' û 'kê' her du yek in.

Cînavê 'kê' di van dem û raweyan de cihê navên berverêse digire:

1- Bi Karên Derhingêv Re: Cînavê 'kê' bi karên derhingêv 'têper' re bikar tê û dibe kara (kirde) û berkarên rasteder û nerasteder.

a- Kara: Di her çar raweyên dema bûrî de cînavê 'kê' dibe kara. *Wek:*

Kê hinar çinî? (yek hinar)
 Kê hinar çiniye?
 Kê hinar diçinî?
 Kê hinar çinîbû?

Di van mînakan de cînavê 'kê' li şûna navê wî kesê hinar çiniye bikar hatiye. Anku, di pêvajoya hevokan de kara ye. 'Kê' di dema bûrî tenê de dibe kara.

b- Berkarê Rasteder: Cînavê 'kê' bi karên derhingêv re, di

⁽²⁵⁾Kî û hemû cînavên pirsiyarî jî, di raweya fermanî de bikar nayên.

dema nuho, paşeroj û raweyên daxwazî de, dibe berkarê raster:

Dema Nuho:

Tu kê dibînî?
Nêrgiz kê dixwaze?

Dema Paşeroj:

Tu yê kê bibînî?
Nêrgiz ê kê bixwaze?

Raweyên Daxwazî:

Gerek tu kê bibînî?
Bila Nêrgiz kê bixwaze?

c- Berkarê Neraster:

1- Bi Karên Derhingêv Re: Cînavê 'kê' dibe berkarê neraster, ku li pey karên derhingêv bikar bê:

Şêrgo pênûs daye kê?
Şêrgo pênûsê dide kê?
Şêrgo dê pênûsê bide kê?
Gerek Şêrgo pênûsê bide kê?

2- Bi Karên Nederhingêv Re: Cînavê 'kê' li pey karên nederhingêv (têneper) tê û dibe berkarê neraster:

Ma awira te ketibû kê?
Dilê Şêrgo ketiye kê?

3- Li Pey Navan: Sosin keça kê ye?

Em ê herin mala kê?
Ev zarokên kê ne?

4- Li Pey Pêrbestan: Alan bi kê re çû malê?

Te ev pênûs ji kê kirriye?

5- Li Pey Hevalkaran (Hokeran): Tu nêzî kê yî?

Tu dûrî kê yî?
Berika te li ber kê ketibû?

Çend Mînakên Hîker: Te kî şandiye dibistanê?

Kê te fêrî zimên kiriye?
Kî kê fêrî xwendinê dike?
Kê kî fêrî xwendinê kiriye?
Kî ji kê re kar dike?

Kê diyariyek daye kê?

Kû (Ku): Cînavê 'kû' yan jî 'ku' cînavêkî pirsiyarî ye. Tenê bo pirsê cihê mirov, giyanber û tiştan bikar tê. Anku, bo zelalkirina cihê navên berpîrs tenê tê xebitandin.

Wek: Tu ji kû yî, tu diçî kû?
Ez ji Amûdê me, diçim Nisêbînê.
Pezê Reşo li kû ye?
Pezê Reşo li pirêzê ye.
Mala we li kû ye?
Mala me li Amûdê ye.

Li gora parvekirina bêjeyên hevokê, ev cînavê pirsiyarî di rêxistina hevokan de dibin:

Têbinî (III)

Gelek caran cînavên pirsiyarî 'kî, kê' ji raweya pirsiyariyê der diçin û wekî cînavên kesîn bikar tên:

Wek: Tu kî bî û tu lawê kê bî jî, ez ji te natirsim.

Kê tu şandibî û kî li pey te be jî, ez bi te re naçim.

1- **Kara (Kiryar):** Kû şewitiye?

Kû xweş bûye, em lê rûnin?

2- **Berkarê Rasteder:** Tu kû dixwazî?

Te ji zeviya xwe, kû firotiye?

3- **Berkarê Nerasteder:** Em ê herin kû?

Ava kû xweştir e?

Nuho em li kû ne?

4- **Rewşa Salixî:** Ev havîngeh kû ye?

Ew devera han kû ye?

Car caran cînavê pirsiyarî 'kû' ji têgeha pirsiyariyê tê der û weku cînavên dîtir (bêyî pirsiyar) bikar tê.

Wek: Tu ji kû bî, ez ji kû bîm ne xem e, em heval in.

Hûn ji kû hatibin, biçin kû, herî hûn mêvanên me ne.

Em li kû bûn, li kû mabûn; nepirse, va em hatin.

Di van mînakên de, cînavê pirsiyarî 'kû' ne bi mebesta pirsê bikar hatiye û wateya pirsiyariyê jî bi xwe ve nagire. Tenê weku

cînavekî li şûna navên cih û deveran bikar hatiye.

Ka (Kanî): Digel ku cînavê 'ka' di Zimanê Kurdî K.J. de bi şêweyekî rojane bikar tê jî, lê tu kesî ji rêzimanzanên Kurdan ev cînav di ber çavên xwe re derbas nekiriye. Tenê Seyda Sadiq Behadîne Amîdî, bi kurtî ew destnîşan kiriye:⁽²⁶⁾

'Ev cînavê pirsiyarê cihê têbwîna kesî, mirov, canewer yan tiştî pirs diket, divêt bizanît...'

Li dawî dibêje, ez bawer dikim ku ev 'ka' têgeheke firehtir bi xwe ve digire û çend mînanan berçav dike.

Li gora dîtina min, bêjeya 'ka' di K.J. de bêjeyeke neguhêrbar e. Anku, bo her du zayendên nêr û mê, yên yekjimar û komjimar tê xebitandin, bêyî ku ruxsara (forma) wê bê guherîn:

Ka birayê te?

Ka hevala te?

Ka dostên te?

Car caran jî li şûna 'ka' yê 'kanî' bilêv dibe:

Kanî dostê me?

Kanî ew bax û bîstan?!

Ji hêla têgeh û wateyê ve jî bêjeya 'ka' bi du coran tê xebitandin:

Cînavê pirsiyariyê.

Alava agahdariyê.

a- *Ka*, weku cînavekî pirsiyarî, bo zelalkirina çend têgehan bikar tê:

I- Bo nasîna cihê mirovekî, canewerekî yan tiştêkî tê xebitandin:

Ka (kanî) mêvanê me?

Mêvanê we li gund e.

Ka ew bilbilê ku li ser darê bû?

Ez nizanim bilbil li kû maye.

Ka mala Reşo, li kû ye?

Mala Reşo li Dêrika Mazî ye.

Di van mînanan de, me cînavê pirsiyarî 'ka', bo zanîna cihê

⁽²⁶⁾Sadiq Behadîn Amîdî: Rêzimana Kurdî . Bexda 1987. r. 257

lêbûna van navên berpirs 'mêvan, bilbil, mal' bikar aniye.

2- Bo zanîna rewş û heyîna navên berpirs bikar tê:

Ka bavê te, ne xuya ye?

Bavê min -tu xweş- çû dilovaniya xwedê.

Te dirav girtin, ka deynê min?

Dirav neman, deynê te jî, bila bimîne demeke dî.

Ka mastê çêleka Fatê?

Mast nîne, Fatê çêleka xwe firot.

Di van mînakên de, em bi 'ka' yê pirsîna rewş û hebûna navên 'bav, deyn, mast' dikin, ne ku em dixwazin bizanin, ew li çi cihî ne.

3- Gelek caran jî, ev cînav ji rojêva pirsîyariyê dûr dikeve û ji bo derbirîna hestekî derûnî, wek mixabîniyekê, keserberdanekê, bikar tê:

Ka ew keç û xort, ew dost û heval?!

Ka ew rojên xweş, ew cejn û sersal?!

Yekser li me çûn, bûn xewn û xeyal..!!

Li vir ev 'ka' ne bi mebesta zanîna cihekî nenas yan rewşeke nepen bikar hatiye. Tenê ji boyî ku em hestê xwe, derbarî wê jiyana têkçûyî berçav bikin.

b- Ka, weku alaveke agadariyê (ne cînav) jî bikar tê. Ev alav wateya karekî fermanî yan daxwazî bi xwe ve digire.

Wek: Ka wê pênûsê!

Wê pênûsê bide min.

Ka em biçin şanogehê!

Dixwazim em biçin şanogehê.

Alava 'ka' bi 2 coran tê xebitandin:

1- Dikeve ser hevokên pirsdar, yê ku bi cînavên pirsîyarî saz dibin:

Ka te çi kir?

Ka em kê xelat bikin?

Yan jî bê cînavên pirsîyarî:

Ka dengê te nayê min?

Ka te ji bavê xwe re got?

2- Bi wateya alava agahdariyê 'de':

Ka rabe, li me dereng e.
 De rabe, li me dereng e.
 Ka were, ez te bibînim.
 De were, ez te bibînim.

Têbinî (IV):

1- Digel ku 'ka' ya alav bi wateya karê fermanî jî tê, lê ew ne kar e. Çiku hel û mercên pênasîna karan, wek 'bûyer, veguheztin û rawegorî' bi xwe ve nagire.

2- Li gora watedariya hevokan cor û têgeha 'ka' yê destnîşan dibin û tene nasîn.

Kengî: Cînavê 'kengî' cînavêkî pirsiyarî ye, bi wateya 'çi demê' tê xebitandin:

Tu kengî hatî?

Tu çi demê hatî?

Ev cînav bo zelalkirina demê tenê bikar tê. Anku, bi şêweyekî pirsiyarî, cihê hevalkarên (hokerên) demî digire û dema bûyîna karan, di rêxistina hevokan de destnîşan dike.

Wek: Kengî sînema Amûdê şewitî?

Sala 1960'ê sînema Amûdê şewitî.

Amûd kengî hat şewitandin?

Amûd sala 1937'ê hat şewitandin.

Em ê kengî herin Laleşê?

Em ê paşî Nûrozê herin Laleşê.

Di van mînakên de, dema bûyîna bûyerên "şewata sînemayê, şewitandina Amûdê, çûna Laleşê" bi pîrsa 'kengî' zelal bûye. Çiku, bi bersiva 'kengî' hevalkarên demî 'sala 1960, sala 1937, paşî Nûrozê' destnîşan bûne.

Li gora dîtina min, cînavê '**kengî**' cînavêkî lêkdayî (hevedudanî) ye, ji cînavê pirsiyarî '**kî**' û bêjeya '**hingî, hingê**' pêk hatiye.

Kî: Ev cînavê pirsiyarî, bi vê raweya xwerû (sade), bo hişmendî (mirovî) tenê bikar tê:

Ji van xwendekaran kî serkeftî ye?

Lê bo gîyanber û tiştan ne dirust e ku em bêjin:

Ji van hespan kî bezatir e?

Ji van pênûsan kî baştir e?

Dema ku cînavê 'kî' bi şêweyekî lêkdayî bikar bê, hingê bo giyanber û tiştan jî, tê xebitandin:

Ji van lawan kîjan 'kî ji wan' jîrtir e?

Ji van hespan kîjan bezatir e?

Ji van pênûsan kîjan baştir e?

Hingî (Hingê): Ev bêje di ferhengên zimanê Kurdî de bi 'hing, hingam, hengam, engam' hatiye. Lê herî wateya demê dide:

Hinga tu hatî ez ne li malê bûm.

Dema tu hatî ez ne li malê bûm.

Wê hingê ez li mêşeyê bûm.

Wê demê ez li mêşeyê bûm.

Hingî te fikir pitepit, me xwe ji bîr kir.

Berdewam te fikir pitepit, me xwe ji bîr kir.

Hingî pitepita te bû, me xwe ji bîr kir.

Her gav pitepita te bû, me xwe ji bîr kir.

Vêca ku cînavê pirsiyarî 'kî' û hevalkarê demî 'hing, heng, eng...', bi hev re ev cînavê lêkdayî 'kengî' saz kiribe, gerek em bizanin ku vî cînavê lêkdayî têgeha pirsiyariyê ji "kî"yê wergirtiye û têgeha demê jî, ji 'hing'ê wergirtiye, wekî ku cînavê lêkdayî 'kîjan' wateya xwe ji 'kî + ji + wan-van' wergirtiye.

Li gora vê ravekirinê cînavê 'kengî' cînavêkî lêkdayî ye, bo pirsiyara demê tenê bikar tê.

Ev cînav ne guhêrbar e û nakeve ber bandora verê (tewangê). Anku, di hemû dem û raweyên hevokan de wekî xwe dimîne.

Wek: Kengî bavê te çû gund?

Mêvanên me kengî hatine?

Em ê kengî herin şanogehê?

Carinan jî, ev cînav bi forma 'kengê' hatiye xebitandin.

Melayê Cizîrî di destpêka dîwana xwe de gotiye:

"Newaya mutrib û çengê

fixan avête xerçengê

were saqî, heta **kengê**
neşoyin dil ji vê zengê ?!"

Hindek caran cînavê 'kengî' bi şêweyê 'kînga' jî bikar tê:
Kînga tu ji Amedê hatî?

Têbinî (V):

Gelek caran cînavê '**kengî**', bêyî têgeha pirsiyariyê bikar tê.
Hingê weku hevalkarekî demî tê dîtin.

Wek: Kengî em çûn, em te ji bîr nakin.

Kengî tu hatî, were mala me.

Li vir, '**kengî**' têgeha pirsiyariyê bi xwe ve nagire, tenê cînavêkî nebinavkirî ye, bi wateya demê (dem, roj, çax...) hatiye.

Wek: Kengî tu hatî em ê hev bibînin

Dema tu hatî ...

Roja tu hatî ...

Diyar e ev '**kengî**' têgeha mercê jî bi xwe ve digire.

Kîjan: Cînavê '**kîjan**' cînavêkî lêkdayî (hevedudanî) ye, ji pevxistina van bêjeyên xwerû (sade) '**kî- ji- van- wan**' pêk hatiye:

Kî ji van (mêran) pismamê te ye?

Kîjan pismamê te ye?

Kî ji wan (jînan) dotmama te ye?

Kîjan dotmama te ye?

Ev cînavê lêkdayî bi pirsiyarî cihê navên nêrza û mêzayên yekjimar û komjimar ên mirov, canewer û tiştan digire.

Wek:

1- (Ji van kurran) Kîjan jîr e?

(Ji van keçan) Kîjan jîr e?

(Ji van kurr û keçan) Kîjan jîr in?

2- (Ji wan hespan) Kîjan baş e?

(Ji wan mehînan) Kîjan baş e?

(Ji wan hesp û mehînan) Kîjan baş in?

3- (Ji van kirasan) Kîjan yê te ye?

(Ji van pertûkan) Kîjan ya min e?

(Ji van dar û beran) Kîjan ên Reşo ne?

Li gora dem û raweyên verêse cînavê 'kîjan' jî, weku

navdêran dibe cînavekî berverês û nîşandekên tewandinê lê xuya dibin.

Wek:

a- Raweya Rasteder (bê verês):

Kîjan hat?
Kîjan hatin?
Te kîjan xwest?
Te kîjan xwestin?
Kîjan baştir e?
Kîjan baştir in? Htd...

b- Dem û Raweyên Verêsê:

1- Kîjanî gul çinî?

Vî kurrî gul çinî.
Kîjanê dar şikand?
Vê bizinê dar şikand.
Kîjanan av rijand?
Van zarokan av rijand.

2-Tu kîjanî dibînî?

Ez wî hevalî dibînim.
Tu kîjanê dibînî?
Ez wê hevalê dibînim.
Tu kîjanan dibînî?
Ez wan hevalan dibînim.

3-Te pênûs dabû kîjanî?

Min pênûs dabû wî hevalî.
Te pênûs dabû kîjanê?
Min pênûs dabû wê hevalê.
Te pênûs dabû kîjanan?
Min pênûs dabû wan hevalan.

4- Zînê alîkariya kîjanî kir?

Zînê alîkariya vî xwendekarî kir.
Zînê alîkariya kîjanê kir?
Zînê alîkariya vê xwendekarê kir.
Zînê alîkariya kîjanan kir?

Zînê alîkariya van xwendekaran kir.

5- Te ew gotin ji kîjanê bihîstine?

Min ew gotin ji wî mêrî bihîstine.

Te ew gotin ji kîjanê bihîstine?

Min ew gotin ji wê jinê bihîstine.

Te ew gotin ji kîjanan bihîstine?

Min ew gotin ji wan kesan bihîstine. Htd...

Çawa nav biçûk dibin, cînavê 'kîjan' jî wisan dikeve ber rêzanên biçûkirinê:

Kîjankî rojname xwend?

Kîjankê rojname xwend?

Kîjankan rojname xwend?

Kîjik: Cînavê 'kîjik' jî, weku 'kîjan' cînavêkî lêkdayî ye. Ev cînav ji 'kî-ji-van, wan-yek' hatiye pevxistin:

Kî- ji- van- yek: Kîjik çû Amedê?

Kî- ji- wan- yek: Kîjik ji Amedê hat?

Ev cînavê pirsiyarî jî, di dem û raweyên verê de, dibe berverê :

Tu kîjikî dibînî?

Tu kîjikê dibînî?

- Tu kîjikan dibînî?

Berçav e, ku di raweyên verê de nîşandekên 'î, ê, an' gihîştine dawiya vî cînavê pirsiyariyê.

Cînavê 'kîjik' weku 'kîjan' jî, li gora rêxistina hevokan, cihê navan, bi şeweyekî pirsiyarî digire. Anku, dibe kara, berkarê rasteder û berkarê nerasteder.....

Wek: Kîjik hat, kîjik çû?

Te kîjik xelat kir?

Tu kîjikan dinasî?

Ev pênuşa kîjikî ye?

Te pênuş ji kîjikê stendiye?

Gelek caran ev cînav jî, bêyî têgeha pirsiyariyê bikar tê:

Te kîjik xwest, ji xwe re bibe.

Kîjikî alîkariya te kir, bila be.

Têbinî (VI):

Gelek caran cînavên '**kîjan, kîjik**' sivik dibin û bi raweya '**kîj**' tên xebitandin.

Çi (Çî): Cînavê '**çi**' li hindê herêman '**çî**' jî bilêv dibe.

Ev cînav bêjeyeke xwerû û neguhêrbar e (di hemû dem û raweyan de nayê guherîn).

Wek: Te çî dît, te çî nedît?

Ev bêhna çî ye?

Ev bûyerên giran, çî ne?

Bi gelemperî cînavê '**çi**' bo zelalkirin û dēstnîşankirina tiştan bikar tê:

Ev çî ye?

Ev demjimêreke nûjen e.

Te çî kiriye?

Min tiştê nekiriye.

Çî ketin?

Kevir ketin.

Lê carinan jî, ev cînav bo nasîna kesan bikar tê:

Tu çî kes î?

Ez Dêrikî me.

Mêvanên we çî kes in?

Mêvanên me Ereb in.

Hindê caran, bo destnîşankirina giyanberan jî bikar tê:

Tu ji goştê çî giyanberî hez dikî?

Ez ji goştê mēsî (masî) hez dikim.

Ev çî canewer e, çî teba ye?

Ev hirçê nav berfê ye:

Ev cînav di pêvajoya hevokan de, cihê navên demê jî digire:

Nuho em di çî demsalê de ne?

Nuho em di havînê de ne.

Toşa Amûdê çî salê bû?

Toşa Amûdê sala 1937'ê bû.

Cînavê '**çi**' di hevokan de, weku navan dibe:

1- *Kara (Kiryar):*

Çi ket?
 Kevirek ket.
 Çi şewitî?
 Dar şewitî.

2- *Berkarê Rasteder:*

Te çi xwest?
 Min av xwest.
 Elî çi kirrî?
 Elî pênuşek kirî.

3- *Berkarê Nerasteder:*

Ev dara çi ye?
 Ev dara belalûkê ye.
 Tu ji çi goştî hez dikî?
 Ez ji goştê masiyan hez dikim,
 Hûn gihîştin çi encamê?
 Em gihîştin peymaneke morkirî.

Carinan cînavê pirsiyarî '**çi**' ji çarçewa pirsiyariyê derdikeve
 û weku cînavêkî bêpirsiyarî bikar tê:

Ne xem e, çi hebe em ê bibînin.
 Ev pênuş bi çi be jî, ez ê wê bikirim.
 Kî çi dibêje, bila bibêje!

Pêrbestên '**bo, ji bo**' bi ser '**çi**' ya pirsiyarî vedibin û bi hev
 re bo zelalkirina sedema bûyîna karan tîna xebitandin.

Wek: Bo çi tu ji gund hatî?
 Bo çi Fatê xeyidiye?
 Ji bo çi Fatê digirî?
 Ji bo çi tu naçî gundê xwe?

Gelek caran cînavê '**çi**' bi şeweyekî gelêrî dibe '**çî**'.

Wek: Ev mirov çî te ye?
 Ev kesên ha çî te ne?
 Çî Serdar şehîd ketiye?

Bi dîtina min, ev '**çî**' jî pevxistina '**çi + yî**', anku '**çi + yê**, ya,
 yê'n' pêk hatiye.

Wek: Ev kurr çî (çi yî) te ye?

Ev keç çî (çi yî) te ye?

Ev kurr û keç çî (çi yî) te ne?

Helbet, ev '**çî**' ya ku ji '**çi + yî**' hatiye pevxistin û sivikirin bi şeweyekî gelêrî tê xebitandin. Çiku, li şûna 'çi yî te ye?' gerek 'çi yê te ye? çi ya te ye ? çi yên te ne ?' bikar bihatina. Hingê jî, pevxistina '**çi + yê, çi + ya, çi + yên**' nedibû '**çî**'.

Hindek bêjeyên xwerû, *wek:* ra, ma, lo, awa, hind, tov... dighêjin cînavê 'çî' û bi hev re cînavine lêkdayî saz dikin.

Wek: Çira, çima, çilo, çawa, çend, çitov...

Çira (Çire): Çira yan jî, çire cînavêkî lêkdayî ye, ji '**çi- ra, re**'⁽²⁷⁾ pêk hatiye. Ev cînav bi şeweyekî pirsiyarî, doza sedema qewimandina bûyeran dike.

Wek: Çira tu nehatî civînê?

Şîrîn û Zîn çira ji hev xeyidîne?

Çira ev zarok digirî?

Ji van mînakên dixuye, ku '**çira**' bi wateya '**çima, bo çi**' hatiye. Anku, bo zelalkirina egera 'nehatina civînê', 'xeyda Şîrîn û Zînê', 'giriye wî zarokî' hatiye.

Cînavê pirsiyarî 'çira' cînavêkî neguhêrbar e, di hemû raweyên hevokan de wekî xwe dimîne.

Çima: Cînavê 'çima' cînavêkî lêkdayî ye, ji pevxistina '**çi+ma**' pêk hatiye:

Çi: Cînavêkî pirsiyarî yî xwerû (sade) ye.

Wek: Ev çi ye?

Ma: Bi du coran tê:

1- Alaveke pirsiyarî bi wateya 'aya, qey' bikar tê:

Wek: Ma tu naçî dibistanê?

Aya tu naçî dibistanê?

Qey tu naçî dibistanê?

Di vê mînakê de '**ma**' alaveke pirsiyarî ye, ne ku cînav e. Çiku, cihê tu navan nagire.

2- Li gora ku Seydayê zanyar Gêwê Mukriyanî, di ferhenga

⁽²⁷⁾Reng e ku ev 'ra, re' ji gotina 'rê, rêga, reh' sivik bûbe: 'çira te lê xist? = te çi rê ji lêxistina wî re dît ? Bi çi riyê 'mafi' te lê xist ? Anku, çira 'çire' = çi rê.

'Kurdistan' de dibêje:⁽²⁸⁾

Di şêwezarê 'Pijderî' de 'ma' bi wateya 'bo, bo çi' bikar tê. Pijderî dibêjin:

Ma ba key: Bo çi bang dekey?

Li vê gorê '**çi + ma = çi + bo = bo + çi = bo çi**' ye:

Ji ber ku, li hindê herêmên Kurdistana Naverast û başûr dibêjin: '**lo- çi**' li şûna ku bibêjin: '**çi- lo = çilo**'.⁽²⁹⁾

Ev cînav jî neguhêrbar e, di hemû raweyan de weku xwe dimîne û ji bo eşkerekirina sedema bûyîna bûyeran bikar tê.

Wek: Çima Reşo penaber bûye?

Sedema penaberiya Reşo çi ye?

Ev zarok çima digirîn?

Egera giriyê zarokan çi ye?

Tu çima xeyidiyî?

Sedema xeyda te çi ye?

Berçav e ku 'çima' bi wateya 'çira, bo çi, ji bo çi' hatiye. Ev 'çima' jî weku cînavên dîtir, carinan bêyî têgeha pirsiyarî bikar tê:

Wek: Tu çima hatibî û xwesteka te jî çi be, ser çavan!

Te çi kiribe, te çi nekiribe min ji te re negotiye çima!

Çawa: Ev cînav jî lêkdayî ye, ji cînavê sade '**çi**' û bêjeya '**awa**' pêk hatiye.

Cînavê '**çawa**' bi wateya '**çi hawe, çi şêwe, çi reng, çilo**' tê xebitandin û ji bo zelalkirina rewşa çawanî (hal) bikar tê.

Wek: Tu çawa yî?

Ez baş im!

Bavê Zînê çawa ye?

Bavê Zînê nexweş e!

Reşo çawa pêşwaziya we kir?

Reşo bi rêz û rûmet pêşwaziya me kir.

Çawa cotyar genimê xwe diçine?

Cotyar bi dasê genimê xwe diçine.

⁽²⁸⁾⁽²⁹⁾Gêwê Mukriyanî: Ferhenga 'Kurdistan' Hewlêr 1999 - keresteya (mada) 'M' r. 844

Mêvanên we çawa çûn?

Mêvanên me, hin siwar çûn û hin peya.

'Çawa' cînavekî neguhêrbar e (nayê guherîn).

Li hindê herêmên Kurdistanê (Efrîn, Soran...) cînavê 'çawa' sivik bûye û bi 'ço' tê xebitandin:

Tu ço yî?

Dost û heval ço ne?

Ev cînav jî, gelek caran ji raweya pirsîyariyê tê der û weku her bêjeyê 'bê pirsîyarî' bikar tê:

Rewşa te çawa be jî, herî divê tu biçî serdana bavê xwe.

Reşo çawa hatibe ne girîng e, ya girîng ew e ku gihîste vir.

Çilo: 'Çilo' jî cînavekî lêkdayî ye, ji cînavê pirsîyarî, yê xwerû 'çî' û bêjeya 'lo' pêk hatiye. Li gora ku Seyda Gêwê Mukriyanî di ferhenga **'Kurdistan'**⁽³⁰⁾ de destnîşan kiriye, ku ev 'lo' di şêwezarê Rojbeyanî⁽³¹⁾ de bi wateya 'reng' tê xebitandin. Bi vê wateyê jî Rojbeyanî dibêjin: **Zerdelo, reşelo.**

Seyda Mukriyanî pê de diçe û dibêje:

Zerdelo: Rengî zerde 'rengê zer'.

Reşelo: - Bo kenn e - anku, bo tinaziyan ji kesê rengereş - esmer - re tê gotin **'reşelo'**.

Li herêma me (Sûriyê), çivîkeke reş û pitpitkî heye bi navê **'Cîq, Çîq'** tê nasîn. Ji wê çivîkê re tê gotin 'reşole' û hin jî dibêjin **'reşêle'**.

Vêca ku em cihê her du tîpan 'o, e' ji gotina **'reşole'** bi hev biguherin, hingê gotin dê bibe **'reşelo'**, anku **'reşereng'**.

Hevguherîna cihê tîpan jî di zimanê kurdî de bi pirranî hatiye.

Di ferhenga **Kurdistan**, rûpelê 844'ê de gotina **'lo çî, bo çî'** hatiye. Vêca eger **'lo'** bi wateya **'reng'** be, gerek **'lo çî'** bi wateya **'reng çî'** be, û **'çilo'** bi wateya **'çî reng'** be.

Ev cînavê lêkdayî, bi şêweyekî pirsîyarî rewşa çawaniya bûyîna karan zelal dike.

⁽³⁰⁾Gêwê Mukriyanî: Ferhenga Kurdistan, kereseya (mada) 'lo'. r. 838

⁽³¹⁾Rojbeyanî: Hozeke kurd e, nêzî 15 hezar mal e li kenarê Kerkûkê bi cî dibin (Ferhenga Kurdistan)

Wek: Çilo te pênuşa xwe şikand?
 Şikandina pênuşê çawa bû?
 Mêvanên we çilo çûn?
 Çûna mêvanan bi çi rengî bû?
 Em ê çilo armancan pêk bînin?
 Pêkanîna armancan dê bi çi şêweyî bibe?
 Tu çilo hatî malê?

Tu siwar hatî, peya hatî, bi tenê hatî, bi hinekan re hatî,
 ka tu çilo hatî...?

Diyar e ku di van mînan de bersiva cînavê '**çilo**' rewşa çawaniyê berçav dike. Anku, dide zanîn, ka ew bûyer çawa qewimiye. Pirs û bersiva 'çilo' bi kurtebirriyeke gelêrî tê gotin:

Çilo (çi - reng)? Wilo (wiha reng).

Cînavê 'çilo' jî neguhêrbar e, di hemû dem û raweyan de nayê guherîn. Ev cînav jî, gelek caran bêyî têgeha pirsyariyê bikar tê.

Wek: Tu çilo hatibî, tu çilo çûbî ne xem e!

Em çilo xweşiya xwe bibînin em ê wilo⁽³²⁾ bikin

Têbinî(VII):

Bêjeya 'lo' ya ku di şêwezare Rojbeyaniyan de bi wateya 'reng' bikar tê, dibe ku ji gotina Erebi 'lewn' hatibe.

Çend: Cînavê '**çend**' jî cînavêkî lêkdayî ye. Ji pevxistina cînavê sade '**çi**' + **hind**' (**hin**) pêk hatiye. '**Hind**' jî cînavêkî (navêkî) nebinavkirî ye, bi wateya (tibab, qeder) tê û di pêvajoya gotinê de bo destnîşankirina jimareke nenas bikar tê.

Wek: Ka hindek (hinek) şekir bide min.

Ka şekirnî - tibabek şekir...

Hindek caran em hev dibînin.

Carinan - carine nejimartî...

Em ê hindekî vehesin.

Em ê bîstekê - demeke nenas vehesin.

Diyar e ku cînavê '**çend**' têgeha xwe ya pirsyariyê ji cînavê

⁽³²⁾Bêjeya 'wilo' jî bêjeyeke lêkdayî ye, ji 'wiha + lo' pêk hatiye. Anku, 'wiha reng'. Bi vê têgehê bersiva 'çilo' (çi + reng) dibe 'wilo' (wiha + reng): Te çilo daye wilo bistîne = Bi çi rengî te daye bi wî rengî bistîne.

'çi' wergirtiye. Lê watedariya jimara xwe ji bêjeya 'hind' û pêgirên wê distîne. Bi vê egerê jî ev cînavê lêkdayî, bi şeweyekî pirsiyarî jimara navên berpirs zelal dike.

Wek: Te çend pênûs kirrîne?

Min 5 pênûs kirîne.

Em ê çend rojan li welêt bimînin?

Em ê 8 rojan li welêt bimînin.

Ev çend rastek in?

Ev 3 rastek in.

Ev cînavê pirsiyarî '**çend**', bêjeyeke guhêrbar e, li gora rawe û demên hevokan tê guhertin. Anku, bêjeyeke berwerê e, dikeve ber rêzanên tewandinê û nîşandekên verêê lê xuya dibin.

Wek: Ji van hevalan tu çendan dinasî?

Rûberê vê zeviyê çend bi çendan e?

Tu çendî dixwazî?

Gelek caran jî, cînavê 'çend' ji çarçewa pirsiyariyê der diçe û wekû cînavêkî nebinavkirî (bê pirsiyarî) bikar tê.

Wek: Çendî Ev gulistan xweş e!

Çend caran min li te pirsî, lê min tu nedîtî.

Ez ê çendekî (çendakî) dîtir biçim Amedê.

Çend dostên min hebûn, ew jî mişext bûn.

Cînavê '**çend**' jî weku pirraniya cînavan, di rêxistina hevokan de, dibe kara, berkarê rasteder û berkarê nerasteder.

Wek:

1- *Kara:*

Çend mirov ji Amedê hatin?

Çend birayên Zînê hebûn?

Çend hevalên te penaber bûne?

2- *Berkarê Rasteder:*

Te çend pênûs diyarî kirin?

Hûn çend jimarên rojnameyê dixwazin?

Salar çend xelat wergirtine?

3- *Berkarê Nerasteder:*

Ev roja çendê ye ku tu li vir î?

Te mēweyên çend daran berhev kirine?
 Ji van hevalan tu navên çendan dizanî ?

Çiton (Çitov): 'Çiton' an jî 'çitov' cînavekî lêkdayî ye. Ew jî, ji cînavê xwerû 'çi' û bêjeya 'ton' hatiye pevxistin. Bêjeya 'ton', li gora ku li hin navçeyên Kurdistanê bikar tê û bi van wateyan berçav dibe:

Seyda Elî Seydo Goranî di '**Ferhenga Kurdî Nûjen**'⁽³³⁾ de dibêje: Ton: Reng, form, wêne, çawanî.

Zanyar Gêwê Mukriyanî di ferhenga '**Kurdistan**'⁽³⁴⁾ de dibêje: Di kurmanciya bakur, çiyayê Kurmanc, Kurdaxê de; *Ton*: Awa, reng, çeşn, çiloyî, çawa, şêwe. (Bi vî tonî: Bew çeşne).

Li gora van wateyan, cînavê 'çiton' bo zelalkirina rewşa çawanî bikar tê.

Wek: Tu çiton î?
 Tu çawa yî?

Bi dîtina min, hevgirtina cînavê 'çi' û bêjeya 'ton' ne wekî pevxistina cînavê lêkdayî '**çi-ra, çi-lo, çi-ma, çi-awa...**' ku berdewam bi van raweyên lêkdayî:

'Çira, çilo, çima, çawa' hev girtine.

Anku, gelek caran 'çi' bi tena xwe bikar tê û 'ton' jî, bi tena xwe bikar tê:

Wek: Bi çi tonî tu çûyî?
 Bi çi şêweyî tu çûyî?
 Karê te bi vî tonî ne durist e!
 Karê te bi vî awayî ne durist e.

Ji ber vê egerê jî, em nikarin bêjeya 'çiton', di her raweyê de, weku cînavekî pirsiyarî yî lêkdayî bibînin.

Çito: Çito jî cînavekî pirsiyarî ye, ji cînavê '**çiton**' kurtebir bûye. Ev cînav jî rewşa çawaniyê bi awayekî pirsiyarî diyar dike.

Wek: Tu çito yî?
 Tu çiton î?

⁽³³⁾Elî Seydo Goranî : Ferhenga Kurdî Nûjen.'Emman-Urdin 1985. r. 599

⁽³⁴⁾Gêwê Mukriyanî : Ferhenga Kurdistan . Hewlêr 1999. r. 254

Têbinî Giştî (VIII):

Diyar e ku rola cînavê 'çi' di warê avakirina cînavên pirsiyarî, yên lêkdayî de roleke girîng e.

Bo vê yekê jî hindêk bêje, wek 'qas, kes, tişt...' gelek caran bi 'çi' yê re tîn xebitandin: 'çi-qas, çi-kes, çi-tişt...' Hindêk nivîserên rêzimana kurdî ketine wê gumanê ku ew bêje pevxistî ne û wekû cînavên pirsiyarî yên lêkdayî, gerek bi hev ve bêne nivîsîn.

Wek: 'çiqas, çikes, çitişt'. Bi dîtina min, di van gotinan de, 'çi' tenê cînavê pirsiyarî ye, lê 'qas, kes, tişt' gotinin serbixwe ne, gerek serbixwe jî bêne nivîsîn.

Wek: 'çi qas, çi kes, çi tişt'. Li vê gorê, bêjeyên 'çi-ton, çi-tov' jî dikevin ber vê pîvanê.

B- Alavên Pirsiyarî:

Alavên pirsiyarî ew bêje ne ku cihê navan nagirin. Tenê şewazekî pirsiyarî peyda dikin û di pêvajoya hevokan de pirsê zelalkirina têgehekê yan bûyerekê dikin.

Alavên pirsiyarî di zimanê Kurdî (K.J.) de ev in:

Aya, ma, qey, gelo.

Aya: Ev alav bi pirranî li Kurdistana Naverast, Rojhilat û Başûr bikar tê. Di zimanê Farisî de jî, bi resenî tê xebitandin.

Di hevokan de, ev alav bi wateya 'ma, gelo' bikar tê.

Wek: Aya tu ne kurrê Remo yî?

Ma tu ne kurrê Remo yî?

Aya ew kes ne hevalê te bû?

Gelo ew kes ne hevalê te bû?

Ehmedê Xanî dibêje:⁽³⁵⁾

"Aya ne te çêkirin muqabil

Her yek te kirin bi hev mu'adil?"

Ev alav digel cînavên pirsiyarî jî bikar tê:

Aya ev çi toz û dûman e?

Xanî derbarî kurdan dibêje:

Aya bi çi wechî mane mehrûm?!

Bilcumle, ji bo çi bûne mehkûm?⁽³⁶⁾

Ma: Ev alava pirsiyariyê jî, bo zelalkirina têgehekê yan bûyerekê bikar tê.

Wek: Ma we karê xwe nekiriye?!

Ma Lalîxan ne keça Beko Ewan bû?

Ev alav jî, bi cînavên pirsiyarî re tê xebitandin:

Ma kê ji min xwest û min nedayê?!

Qey: Alava 'qey' jî, bo ronîkirina têgehên nezetal bikar tê.

Wek: Qey tu îroj neçûyî karê xwe?!

Qey nayê bîra wan me çi got?

Gelo: Ev alav jî wekî yên dîtir bikar tê.

Wek: Gelo Serdar hêj girtî ye?

Gelo, kî ji me mezintir e?

Gelo kîjan çemê Kurdistanê dirêjtir e?

C- Şêwazê Pirsiyariya Bê Cînav û Alavên Pirsiyarî:

Di zimanê Kurdî de raweyên pirsiyariyê bêyî xebitandina cînav û alavên pirsiyarî jî dirust dibe, Anku wateya pirsê, bo zelalkirina hindêk têgehê, bê cînav û alavên pirsiyarî pêk tê. Hingê pêdivî ye ku nîşandeka pirsiyariyê '?' li dawiya hevoka pirsdar bête danîn.

Wek: Tu çûyî Laleşê?

Reşo ji Qamişlokê hatiye?

Havîn xweş e yan zivistan?

Zarokên we dizanin bi kurdî bixwînin?

3- Cînavên Nîşandanê:

Cînavên nîşandanê ew cînav in, yên ku navên mirov, canewer û tiştan destnîşan dikin.

Wek: Ev mirov mêvanê min e.

Ew keça ha kî ye?

Tu vî hespî difiroşî?

Pirraniya şarezayên Zimanê Kurdî (K.J.) jimara cînavên nîşandanê dikin 8 cînav. Ew jî ev in:

⁽³⁵⁾⁽³⁶⁾Ehmedê Xanî: Mem û Zîn. Beyrût 1995, Jan Dost . r. 29,71

1- Ev: Bo destnîşankirina navên nêz, yên yekjimar û komjimara her du zayendan (nêr û mê), di dem û raweya rasteder (bê tewandin) de.

Wek: Ev mêr mêvanê kê ye?
Ev mêr mêvanên kê ne?
Ev jin ji kû ye?
Ev jin ji kû ne?

2- Ew: Bo destnîşankirina navên dût, yên yekjimar û komjimara her du zayendan 'nêr û mê' di dem û raweya rasteder de.

Wek: Ew hespê ha, yê kê ye?
Ew hespên ha, yên kê ne?
Ew mehîna girêdayî, ya kê ye?
Ew mehînen girêdayî, yên kê ne?

3- Vî (evî): Bo destnîşankirina navên nêz, yên yekjimarên nêrza, di raweya verêsê (tewangê) de.

Wek: Ez vî (evî) mirovî dinasim.
Vî hespî bibe ser avê.
Li ber siya vî dîwarî rûne.

4- Vê (evê): Bo destnîşankirina navên mêzayên yekjimar, ên nêz, di raweya verêsê de.

Wek: Ez vê jinê dinasim.
Vê mehîne bibin ser avê.
Berên vê darê xweş in.

5- Van (evan): Bo destnîşankirina navên nêz, yên komjimara her du zayendan, di raweya verêsê de.

Wek: Tu van mêran dinasî?
Malên van keçan li kû ne?
Van hesp û mehînan bikirrin.
Van dar û beran bibin hêlekê.

6- Wî (ewî): Bo destnîşankirina navên dût, yên nêrzayên yekjimar di raweya verêsê de.

Wek: Tu wî hevalî dinasî?
Wî hespî bibe mêrgê.
Ez ê wî xaniyî bifiroşim.

7- *Wê (ewê)*: Bo destnîşankirina navên dûr, yên mêzayên yekjimar di raweya verêsê de.

Wek: Mala wê keçê li kû ye?

Wê mehîne bibe mêrgê.

Kulîlkên wê darê diweşin.

8- *Wan (ewan)*: Bo destnîşankirina navên dûr, yên komjimar her du zayendan di raweya verêsê de.

Wek: Em wan mêrxasan ji bîr nakin.

Rêz û rûmetê bidin wan dayikan.

Wan hesp û mehînan em bikin.

Wan dar û beran bidin hêlekê.

Bi dîtina min cînavên nîşandan 2 cînav tenê ne. Ew jî ev in:

Ev: Bo destnîşankirina navên nêz, yên yekjimar û komjimara her du zayendan bikar tê.

Ew: Bo destnîşankirina navên dûr, yên yekjimar komjimara her du zayendan bikar tê.

Helbet, ev her du cînav jî di dem û raweya rasteder (bê verês) de bikar tên. Lê dema ku ev cînav dikevin raweya verêsê, hingê nîşandekên verêsê 'î, ê, an' digihêjin wan û bi vî rengî tene guherîn:

1- *Ev + î = Evî*: Evî hespî bibe mêrgê.

Ev + ê = evê:

Evê mehîne bibe mêrgê.

Ev + an = evan:

Evan hesp û mehînan bibe mêrgê.

2- *Ew + î = ewî*: Ewî hespî bifiroşe.

Ew + ê = ewê:

Ewê mehîne bifiroşe.

Ew + an = ewan:

Ewan hesp û mehînan bifiroşe.

Li rojava û bakurê Kurdistanê tîpa 'e' ji ser cînavên nîşandanê (bi egera sivikbûnê) dikeve û bi şeweyê 'vî, vê, van, wî, wê, wan' bikar tên.

Helbet ev 'e' di raweya verêsê de tê avêtin:

1- *Ev + î = ...vî: Vî hespî bibe mêrgê.*

Ev + ê = ...vê:

Vê mehînê bibe mêrgê.

Ev + an = ...van:

Van hesp û mehînan bibe mêrgê.

2- *Ew + î = ...wî: Wî hespî bifiroşe.*

Ew + ê = ...wê:

Wê mehînê bifiroşe.

Ew + an = ...wan:

Wan hesp û mehînan bifiroşe.

Car caran navên destnîşankirî têne avêtin û cînavên nîşandanê cihê wan digirin, bêyî ku çi tevhevî bigihêje wateyên hevokan.

Wek: Ev kî ye?

Ev mêvanê kê ye?

Ew birayê Zînê ye.

Ew xizmên me ne.

Li şûna ku em bibêjin: Ev (mirov) kî ye?

Ev (kes) mêvanê kê ye?

Ew (zilam) birayê Zînê ye.

Ew (jin) xizmên me ne.

Gelek caran alava tekezkirina (teqezkirina) nîşandanê 'ha'⁽³⁷⁾ ya ku têgeha rewşeke nependî bi xwe ve digire, li pey navên destnîşankirî bikar tê.

Wek: Evî xwendekarê ha xelat wergirt.

Ew dara ha zuha bûye.

Ev bizinên ha, yên kê ne?

Celadet Bedirxan vê 'ha'yê dike cînav⁽³⁸⁾ bêyî ku bibêje, ew çi cînav e û bi çi wateyê tê xebitandin. Bi dîtina min ev 'ha', yan jî 'he, han' alaveke tekezkirinê ye, ne cînav e. Çiku em dizanin, çi cînavê heye şûna navekî digire, lê ev 'ha' cihê tu navan nagire. Anku, em nikarin bibêjin:

⁽³⁷⁾Alava 'ha' bi 'he, han' jî bilêv dibe. Her sê şêwe jî bi yek wateyê tên û li şûna hev bikar tên.

⁽³⁸⁾Celadet Bedirxan: Bîgehên Gramêra Kurdmancî. Nûdem - Stokholm 1994 r. 68

Ez (ha) dibînim.

(Ha) çû û (ha) vejeriya.

Li şûna ku em bibêjin: Ez mirovekî dibînim.

Mirovek çû û mirovek vejeriya.

Bikaranîna alava 'ha' du têgehan dide wateya hevokê:

1- Nîşandana cînavan tekez dike, wekî ku di vê gotebêjê de diyar dibe:

Tu wî mirovî dinasî?

Kîjan mirovî? (mirov gelek in)

Wî mirovê ha (destê xwe ber bi wî ve dirêj dike)

Ha..a..a wî? Erê ez dinasim!

2- Cihekî yan rewşeke nebinavkirî dide ber navên nîşankirî, bo wan zelaltir bike.

Wek: Ev pênuş, ya wê keça ha ye. (...ew keça li hêlekê, bi tenê, rûniştî, kin, dirêj)

Cînavên nîşandanê jî, weku hemû nav û cînavên dîtir, di pêvajoya hevokan de dibin kara, berkarên rasteder û berkarên nerasteder.

Kara (Kiryar):

Çilo nav di rêxistina hevokê de dibe hêmanekî bingehîn, kar û bûyerên hevokê pê ve têne girêdan, wilo jî cînavên nîşandanê, ew kar û bûyer pê ve têne girêdan.

Wek: Ev kesê dipeyive kî ye?

Ew bizina ha kayinê nake.

Wî mamosteyî rê da ber min.

Wê keçê pirsiyarek kir.

Wanên ha komîtek damezirandin.

Berkarê Rasteder:

Cînavên nîşandanê, bi her du raweyên xwe ve (ya rasteder û verêsê) dibin berkarên rasteder.

Wek: Ez vî hevalî nas dikim.

Te ew mirovê ha dîtibû?

Rizgar ew mêvan birin malê.

Zîn vê birîndarê derman dike.

Kî van gulan diçine?

Berkarê Nerasteder:

Cînavên nîşandanê di raweya verêse tenê de dibin berkarên nerasteder. *Wek:*

- 1- Zîne pênuşek daye vî hevalî.
Tu çawa gihîştî vê qûnaxê?
Koçer hildiperikin van çiyân.
- 2- Min alîkariya vê keçê kiriye.
Pelên van darên ha diweşin.
Çavên wan dayikan ziwa nabin.
- 3- Em ji vê dozê venagerin.
Kurd bi vî zimanê xwe hene.
Li wan malên ha vehesin.

Ji van her du cînavên nîşandanê 'ev, ew' û ji raweyên wan ên verêse 'vî, vê, van, wî, wê, wan' çend bêjeyên kurtebir bi şeweyekî gelêrî sivik bûne û li hindê herêmên K.J. bikar tên.

Hin ji wan bêjeyên kurtebir û pevxistî, hêj weku cînavên nîşandanê tên xebitandin û hin jî bi têgehine dîtir bikar tên. Ew bêje jî ev in:

1- Viya (Vîna): Ev bêjeya pevxistî weku cînavê nîşandanê bikar tê û ji vê raweya verêse 'vî yê ha' kurtebir bûye. Li vê gorê jî, ev cînavê pevxistî bo destnîşankirina navên nêz, yê nêzayên yekjimar bikar tê.

Wek: Viya (vîna) alîkariya min kiriye.
(Vî yê ha) alîkariya min kiriye. Vî kesê ha...
Ez viya, baş nas dikim.
Mêvanên me xizmên viya ne.

2- Vêya (Vêna): Ev cînavê kurtebir û pevxistî ji raweya verêse 'vê ya ha' hatiye pevxistin û ji bo destnîşankirina navên nêz, yê mêzayên yekjimar bikar tê.

Wek: Vêya (vêna) helbestek xwend.
(Vê ya ha) helbestek xwend. Vê kesa ha...
Helbesta vêya kêşsaz bû.
Min helbesta vêya nivîsî.

Bi dîtina min, ev her du raweyên van cînavên nîşandanê 'vî

yê ha, vê ya ha' bi vî şeweyê jêrîn bûne 'viya, vêya':
 Her du cînavên nîşandanê 'vî, vê' wekî xwe mane.
 Her du zêder (veqetandek), 'yê, ya' hatine avêtin: vî...ha,
 vê...ha.

Tîpa 'h' ji 'ha' yê hatiye avêtin: vî...a, vê...a
 Tîpa navbira dengdêran 'y', ketiye navbera her du tîpên
 dengdêr 'î, a' û 'ê, a':

Vî+y+a û vê+y+a.

Tîpa 'î' ji 'vî', li gora rêzimanê⁽³⁹⁾ sivik bûye: Viya.

Di van her du bêjeyên kurtebir de 'vîna, vêna', dîsan ew
 guherînên li jor, gav bi gav pêk hatine. Tenê li şûna tîpa navbir
 'y', tîpa 'n' ya navbir bikar hatiye: vî+n+a, vê+n+a.

Hêjayî gotinê ye ku ev her du tîpên navbir 'y, n', di hindek
 gotinan de cihê hev digirin.

Wek: Kêmayî = Kêmanî

Dûrayî = Dûranî

Ev her du cînavên kurtebir û pevxistî 'viya, vêya' jî, bi
 şeweyekî gelêrî 'li hindek herêman' siviktir bûne û bi rengê
 'vaya' têne xebitandin.

Ev jî devokeke gelêrî ye, dûrî zimanê petî ketiye.

3- Vana: Cînavêkî nîşandanê ye ji 'van ên ha' kurtebir bûye.
 Ev cînav bo destnîşankirina navên nêz, yê komjimara her du
 zayendan 'nêr û mê' bikar tê.

Wek: Vana em fêrî zimên kirin.

Em li vana dipirsin.

Hevaltiya vana bêşûd e.

Ev cînav jî, ji 'van ên ha' hatiye kurtkirin û pevxistin:

Van mêrên ha = van ên ha = van...a = vana

Van jinên ha = van ên ha = van... ..a = vana

4- Wiya (Wîna): Ev jî cînavêkî nîşandanê ye, ji raweya resen
 'wî yê ha' kurtebir û pevxistî ye. Ev cînav bo destnîşankirina
 navên dûr, yê nêrzayên yekjimar bikar tê.

Wek: Wiya hevaltiya min kiriye.

⁽³⁹⁾Heger tîpa 'y' li pey 'î' yê bikar bê, hingê tîpa 'î' dibe 'i'. Wek: Sî = siya min. Pî = piyê te.

Ez piştgiriya wiya dikim.

Ma tu wiya dinasî?

Diyar e ku ev bêje 'wiya', ji 'wî yê ha' kurtebir û pevxistî ye.
Ev sivikbûn jî bi vî şeweyî pêk hatiye:

Cînavê nîşandanê 'wî' wekî xwe maye.

Zêdera 'yê' hatiye avêtin: 'wî...ha'.

Tîpa 'h' ji 'ha' yê hatiye avêtin: wî... ..a.

Tîpa navbir 'y' ketiye navbera 'î, a' 'wî+y+a'.

Tîpa 'î' ji 'wî' sivik bûye: wi+y+a= wiya.

5- Wêya (Wêna): Cînavê nîşandanê 'wêya', cînavêkî pevxistî ye, ji raweya 'wê ya ha' sivik bûye. Ev cînav bo destnîşankirina navên mêzayên yekjimar bikar tê. *Wek:*

Wêya hevala xwe bir seyrane.

Birayê wêya dostê min e.

Mamoste xelatek da wêya.

Cînavê 'wêya' jî, weku cînavê 'wiya', bi wan pêngavan, ji 'wê ya ha' hatiye kurtkirin û pevxistin. Ji hêleke dî jî, ev her du cînavên nîşandanê 'wiya, wêya' bi şeweyê 'wîna, wêna' jî, li hindê herêman bikar tên. Helbet ev her du cînav jî 'wîna, wêna' weku 'wiya, wêya' ji van raweyên resen 'wî yê ha, wê ya ha' sivik bûne, tenê li şûna 'y'a navbir tîpa navbir 'n', di 'wîna, wêna' de bikar hatiye.

6- Wana: Wana jî cînavêkî nîşandanê ye, ji 'wan ên ha' hatiye pevxistin. Ev cînav bo destnîşankirina navên komjimara her du zayendan 'nêr û mê' bikar tê:

Wek:

Wana alîkariya me kiribû.

Me alîkariya wana nekir.

Tu kê ji wana nas dikî?

Di van mînanan de cînavê nîşandanê 'wan' bo komjimara nêr û mê bikar tê:

Wana = wan mêrên ha = wan ên ha.

Wan jinên ha = wan ên ha.

7- Viyalî (Valî): Diyar e ku ev bêje, bêjeyeke lêkdayî ye 'hevedudanî' ye, ji cînavê nîşandanê 'vî' û hevalkarê 'alî' pêk hatiye. Bi vê yekê jî, gotina 'viyalî' wateya 'vî rexî, vê hêlê' dide.

Gelek caran bêjeya 'viyalî' sivik dibe û bi raweya 'valî' tê

xebitandin.

Bêguman bêjeya 'viyalî' yan jî 'valî' bo destnîşankirina cîgehekî nêz bikar tê. Anku, bi wateya 'rexê nêz' tê xebitandin.

Wek:

Gelî hevalan, werin viyalî (valî).

Gundê me li viyalî (valî) çiyê ye.

Viyalî (valî) bajêr xweştir e.

8- Wiyalî (Walî): Ev gotin jî lêkdayî ye, ji cînavê nîşandanê 'wî' û hevalkarê cîgehî 'alî' pêk hatiye. Reseniya vê bêjeya pevxistî ev e: wî alî.

Wek:

Ez li wiyalî dinêrim.

Mala me li wiyalî pirê ye.

Bêjeya pevxistî 'wiyalî' jî, bi şêweyekî gelêrî sivik bûye û bi lêvkirina 'valî' tê xebitandin.

Ev bêje bo nîşankirina cîgehekî dûr bikar tê. Anku, wateya (rexê dûr) dide.

Wek: Mizgeft li walî bajêr e.

Nêçîrvan çûne walî çiyê.

Têbinî (IX):

1- Heger her du bêje (viyalî, wiyalî) bi vî şêweyê pevxistî û sivikbûyî bikar bînin, 'î' ya her du cînavan (vî, wî) dibe 'i' û nîşandeka verêşê 'î' jî nagihêje her du bêjeyan.

Wek: Ez li viyalî (valî) bûm.

Tu li wiyalî (walî) bûyî.

2- Lê ku her du hêmanên wan bêjeyan (vî-alî, wî-alî) bi şêweyekî serbixwe (bêyî pevxistin) bikar bînin, hingê 'î' ya 'vî, wî' wekî xwe dimîne û nîşandeka verêşê 'î' jî digihêje her du bêjeyan.

Wek: Ez li vî aliyî bûm.

Tu li wî aliyî bûyî.

3- Alava tekezkirina nîşandanê 'ha' li pey raweya pevxistî 'viyalî, wiyalî' nayê xebitandin. Anku, nayê gotin:

Ez li viyalî (ha) bûm.

Lê ev alav li pey raweya resen (bêyî pevxistin) bikar tê:

Ez li vî aliyê ha bûm.

Tu li wî aliyê ha bûyî.

4- Ji wan têbinî, mînak û ravekirinan tê zanîn ku:

a- Peyva 'viyalî' ji 'vî aliyî' hatiye pevxistin. Ev peyva lêkdayî jî, bi wateya cihekî nêz (vî rexî) tê xebitandin.

b- Peyva 'wiyalî' jî, ji 'wî aliyî' hatiye pevxistin. Ev peyva lêkdayî jî, bi wateya cihekî dûr (wî rexî) bikar tê.

9- Vir (Vira): Ev bêje bi wateya 'vê derê, vî cihî' bikar tê.

Li herêma Behdînan jî ev gotin bi raweya 'vêrê' tê xebitandin û di Kurmanciya Xwarê (Sorani) de jî bi raweya 'êre' tê xebitandin .

Ev her sê gotin jî (vir, vêrê, êre) wateya cîhekî nêzîk didin. Dema ku em wan her sê gotinan di ber çavên xwe re derbas bikin û wan beranberî hev bikin em ê bigihêjin encamekê, ku bêjeya 'vir' bêjeyeke lêkdayî ye, ji gotina 'vê derê' kurtebirr bûye û hêj bi wateya cihê nêz tê xebitandin.

Wek: Vir (vê derê) ji her derê xweştir e.

Hevalên min çûn û ez li vir mam.

Ji bo karekî girîng ez hatime vir.

Bi dîtina min, kurtebirrî û pevxistina 'vir' bi vî şeweyê jêrîn, ji 'vê derê' hatiye:

1- Kîteya 'de' ji 'derê' hatiye avêtin: Vê + ...rê = vêrê. (Wisan jî li herêma Behdînan bikar tê).

2- Nîşandeka verêse 'ê' ji 'derê,...rê' ketiye Vê + ...r = vêr

3- Tîpa 'ê' ji cînavê nîşandanê 'vê', bi egera sivikbûnê, bûye 'î': Vêr = vir

Bi wê pîvan û rêbazê jî bêjeya 'kur' ji gotina 'kû derê' hatiye sivikirin û pevxistin:

1- Kîteya 'de' ji 'derê' hatiye avêtin: kû + ...rê = kûrê

2- Nîşandeka verêse 'ê' ji dawiya 'kûrê' ketiye: Kûr... = kûr

3- Tîpa 'û', ji cînavê pirsiyarî 'kû', bi egera sivikbûnê, bûye 'u': Kûr = kur

Wek: Ev cihê ha kur e (kû der e)?

Tu ji kur î (kû derê yî)?

Ka em ê biçin kur (kû derê)?

Têbinî (X):

Hindek caran gotina 'vir' bi şeweyê 'vira' jî bikar tê. Gotina 'vira' ji 'vira ha' sivik bûye.

Koka gotinê jî ev e: Vê dera ha

Wek: Ez li vir im

= Ez li vira me.

= Ez li vira ha me.

= Ez li vê dera ha me.

10- Wir (Wira): Çawa bêjeya 'vir' ji 'vê derê' sivik û kurtebirr bûye wisan jî bêjeya 'wir' ji gotina 'wê derê' hatiye kurtkirin û pevxistî. Ev bêje bi wateya cihekî dûr tê xebitandin.

Wek: Ku tu çûyî Amedê, li wir (wê derê) bimîne.

Memo ji Silêmaniyê hat, gelo çi li wir (wê derê) dît?

Ez li vir im û tu li wir î.

Li herêma Behdînan 'wêrê' li şûna 'wir' bikar tê. Ew jî, ji 'wê derê' sivik bûye. Bêjeya 'wir', di nav gel de, bi şêweyê 'wira' jî bikar tê. Ev şêwe ji 'wê dera ha' kurtebirr bûye.

Anku: Wir: Wê derê / Wira: wê dera ha.

11- Vêde: Bêjeya 'vêde' bêjeyeke lêkdayî ye, bi şêweyekî gelêrî ji cînavê nîşandanê 'vê'⁽⁴⁰⁾ û bêjeya 'derê' kurtebirr û sivik bûye.

Ev kurtebirrî û pevxistin jî, bi vî şêweyî pêk Hatiye:

Kîta 'rê' ji gotina 'derê' hatiye avêtin

Vê de... = vê..de

Cînavê nîşandanê 'vê' û 'de' ya ku ji 'derê' maye, her du hatine pevxistin: Vê + de = vêde

Ev bêjeya kurtebirr û pevxistî 'vêde' bi wateya cihekî nêzîk bikar tê.

Wek: Were vêde (vê derê), em te bibînin!

Ez ji vêde (vê derê) mişext nabim.

Axa vêde (vê derê) têr û zengîn e.

12- Evde: Ev gotin jî lêkdayî ye, ji cînavê nîşandanê, yê raweya rasteder (bê verês) 'ev' û gotina 'der' sivik bûye:

Tîpa 'r' ji gotina 'der' hatiye avêtin: Ev de... = Ev de

Cînavê 'ev' û 'de' ya 'der' hatine pevxistin: Ev + de = Evde.

Wek: Evde (ev der) kû ye?

Evde welatê me ye.

Evde ji her derê xweştir e.

Diyar e ku 'evde' jî, bi wateya cihekî nêzîk bikar tê.

13- Wêde: Bêjeya 'wêde' jî, bêjeyeke lêkdayî ye, ji cînavê nîşandanê 'wê' û gotina 'derê' pêk hatiye:

Kîta 'rê' ji gotina 'derê' hatiye avêtin:

⁽⁴⁰⁾Cînavê 'vê' di raweya verêsê de ye.

Wê de ... = wê de

Cînavê 'wê' û 'de' ya 'derê' hatine pevxistin: Wê + de = wêde.

Ev bêjeya sivikbûyî û pevxistî 'wêde', bi wateya cihekî dûr tê xebitandin.

Wek: Tu li wêde (wê derê) çi dikî?

Ez li wêde nêçîrê dikim.

Nêçîra wêde xweş û hêsan e.

14- Ewde: Ev gotin jî lêkdayî ye, Bi şêweyekî gelêrî, ji cînavê nîşandanê 'ew' û peyva 'der' hatiye sivikirin û pevxistin:

Tîpa 'r' ji peyva 'der' hatiye avêtin: Ew de... = Ew de

Cînavê nîşandanê 'ew' û 'de' ya 'der' hatine pevxistin: Ew + de = Ewde

Bêjeya 'evde' bi wateya cihekî dûr tê xebitandin.

Alavên Nîşandanê:

Alavên nîşandanê ew bêje ne, yên ku têgeha nîşandan û destnîşankirinê bi xwe ve digirin, bêyî ku cihê navekî bigirin, yan jî wateya cihekî bidin.

Alavên nîşandanê ev in: va, wa. Ev alav ji cînavên nîşandanê 'ev, ew' û raweyên wan ên verês hatine dariştin.

1- Va: Ev alava nîşandanê bo destnîşankirina navên berçav û

Têbinî (XI):

Di Zimanê Kurdî (Kurmanciya Jorîn) de ev her çar, peyv 'îroj, îşev, îsal, îcar' bi pirranî tîn xebitandin. Gelo ev 'î' ya destpêka wan peyvan çi ye? Bi dîtina min, 'î' di reseniya xwe de cînavê nîşandanê ye.

Ev cînavê nîşandanê 'î' bi şêweyekî gelêrî ji 'îv,în' sivik bûye û bi ser van her çar bêjeyan ve hatiye berdan 'roj, şev, sal, car'.

Wek: Em ê îroj herin seyrangehê.

Îşev hîvron e.

Sala îsal xêr û bêr e.

Divê îcar em li hev rûnin.

Cînavê 'îv', yê ku 'î' jê kurtebirr bûye li Kurdistana rojhilat, Mehabad û hindê herêmên dîtir bikar tê:

Îvroj welat xweş bûye.

Li hin herêman jî ev 'v' ya 'îv' bûye 'm', wek 'îm roj'.

Di zimanê Farisî de, jî 'îm' li şûna 'îv' bikar tê.

nêz, bikar tê.

Wek: Va Azad nameyê dinivîse.
Va Şîrîn jî li vir e.
Va pale karê xwe dikin.

Di van mînakên de em bi alava 'va' yê guhdarên xwe agahdar dikin bo destnîşankirina rewş û heyîna navên 'Azad, şîrîn, pale'.

Helbet, dema em dibêjin, 'va' alava nîşandanê ye 'ne cînav e', tê wê têgehê ku em dikarin 'va' yê ji hevokan bavêjin, bêyî ku çi kêmasî bigihêje wateyên wan ên sereke.

Wek: Va Seydayê me li vir e.
Seydayê me li vir e.
Va Azad waneyê şirove dike.
Azad waneyê şirove dike.
Pale, va li vir kar dikin.
Pale ... li vir kar dikin.

Lê ku ev 'va' cînav bûya, me nikarîbû ew bavêta, çiku cînav cihekî sereke di rêxistina hevokê de digire.

Wek: Ev kî ye?
Tu viya nas dikî?

Berçav e ku ev her du cînavên nîşandanê 'ev, viya' nayên avêtin, çiku hevok bêyî wan cînavan, nema dimînin hevokine watedar.

Wek:Kî ye?
Tu ...nas dikî?

2- **Wa:** Alava nîşandanê 'wa' bo destnîşankirina navên dûr bikar tê.

Wek: Wa baran li ser Cûdî dibare.
Hespên me, wa li mêrgê ne.
Wa brûsk li başûr vedidin.

Têbinî (XII):

Çi tiştê ku derbarî alava 'va'yê hatiye gotin, derbarî 'wa'yê jî rast e ku bê gotin, ji bilî:

'Va' bo destnîşankirina navên nêz e.
'Wa' bo destnîşankirina navên dûr e.

4- Cînavên Bêhêl (Bêlayan):

Cînavên bêhêl ew cînav in, yên ku li şûna gelek hêlên nav û cînavên kes, canewer û tiştan bikar tên. Anku, ne weku cînavên dîtir şûna hêleke nav û cînavan tenê digirin.

Cînavên bêhêl di Zimanê Kurdî (K.J.) de ev in: ê, xwe, hev, hevûdu, êk, êkûdu.

Ev cînavên bêhêl, li gora wate û bikaranîna wan, dibin 3 beş:

A- Cînavê pevxistî: ê

B- Cînavê xweyî: xwe.

C- Cînavên hevayî: hev, hevûdu, êk, êkûdu.

Her beşek ji van beşan, di pertûkên rêzimanî de, bi navekî xweser hatiye danasîn. Lê ji ber ku ev her sê beş jî cihê gelek hêlên nav û cînavan digirin, me ew tev bi vê navlêkirina gelemper 'cînavên bêhêl', dane nasîn. Lê digel vî navê tevayî jî, me her beşek ji wan, li gora taybetmendiya wî, navek dayê û di bin wî navî de me ew ravekiriye.

A- Cînavê Pevxistî 'Ê': Ev cînavê bêhêl di pertûkên rêzimana kurdî (K.J.) de, bi gelek navan hatiye nasîn. Her rêzimanzanekî ev cînav -li gora dîtina xwe- navek lê kiriye.

Wek:

Celadet Bedirxan: Pronavê Lihevxiştî. Bingehên Geramêra Kurdmancî- Stockholm- 1994.

Reşîdê Kurd: Bernavê Bêhêl - Rêzimana Zimanê Kurmancî- Şam - 1956.

Kamîran Bedirxan û S.Şivan: Pronavê Kurtkirî Zimanê Kurdî- Stenbol - 1976.

Feqî Huseyn Sagniç: Ev cînav kiriye 2 beş

Cînavka kevnî lêkerî.

Cînavka kevnî daçekî. -Rêzimanê Kurdî- Stenbol - 1991.

Sadiq Behadîne Amîdî: Cînavê Bêhêz -Rêzimana Kurdî- Bexda 1987.

Bi egera ku ev cînav şûna gelek hêlên cînavan 'nîşandan, kesîn' digire, me jî wek Reşîdê Kurd ev cînav bi navê 'cînavê bêhêl' xebitandiye.

Bi dîtina min, ev navlêkirina ha li gora têgeh û bikaranîna vî cînavê pevxistî ye.

Di pêvajoya hevokan de ev cînavê bêhêl, bi 2 şeweyan bikar tê:

- 1- Bi karan (kirinan) re.
- 2- Bi pêrbestan (daçekan) re.

1- Bi karan re: Ev cînavê nîşandanê 'vî, vê, wî, wê' ku li pey hindek karan bikar bînin, bi kurtebirrî dibin 'ê' û bi karan ve têne nivîsîn.

Wek: Te pênûsek da vî (xwendekarî)?

Erê, min pênûsek da vî...

Erê, min pênûsek dayê.

Te pênûsek da vê (xwendekarê)?

Erê, min pênûsek da vê...

Erê, min pênûsek dayê.

Tu çûyî wî xaniyê ha?

Erê, ez çûm wî...

Erê, ez çûmê.

Avê bixe (bêxe) wê (perdaxê)!

Min av xist wê.

Min av xistê.

Wilo jî ev her du cînavên kesîn 'wî, wê' ku li pey hindek karan bînin xebitandin, ew jî bi kurtebirrî dibin 'ê' û bi wan karan ve têne nivîsîn.

Wek: Azad rojname da hevalê xwe.

Azad rojname da wî.

Azad rojname dayê.

Nêrgizê jî rojname da Zînê.

Nêrgizê jî rojname da wê.

Nêrgizê jî rojname dayê.

2- Bi pêrbestan re: Cînavên nîşandanê 'vî, vê, wî, wê' û yên kesîn 'wî, wê' ku li pey van pêrbestan 'ji, li, bi, di' bikar bînin, ew cînav û pêrbest bi hev re têne kurtkirin û pevxistin û bi vî

şêweyê jêrîn têne xebitandin: jê, lê, pê, tê.

Wek:

a- pêrbest + cînavên nîşandanê:

Ji: Min ji vî (hevalî) re got.

Min ji vî re got.

Min jê re got.

Te çi ji vê (hevalê) stendiye?

Te çi ji vê stendiye?

Te çi jê stendiye?

Nêrgiz ji wî (gundî) hat.

Nêrgiz ji wî hat.

Nêrgiz jê hat.

Azad ji wê (gulistanê) hat.

Azad ji wê hat.

Azad jê hat.

Li: Ez li vî (gundî) bûm.

Ez li vî bûm.

Ez lê bûm.

Te li vê keçê dipirsî?

Te li vê pirsî?

Te lê pirsî?

Nêrgiz çi ji wî hevalî dixwaze?

Nêrgiz çi ji wî dixwaze?

Nêrgiz çi jê dixwaze ?

Nêrgiz li wê hevalê pirsîbû.

Nêrgiz li wê pirsîbû.

Nêrgiz lê pirsîbû.

Bi: Ez bi vî hevalî re hatim.

Ez bi vî re hatim.

Ez pê re hatim.

Zîn bi vê pênûsê dinivîse.

Zîn bi vê dinivîse.

Zîn pê dinivîse.

Ez bi wî hevalî re hatim.

Ez bi wî re hatim.
 Ez pê re hatim.
 Zînê bi wê pênûsê nivîsiye.
 Zînê bi wê nivîsiye.
 Zînê pê nivîsiye.

Di: Çi di vî xaniyî de heye?
 Çi di vî de heye?
 Çi tê de heye?
 Kî di vê malê de ye?
 Kî di vê de ye?)
 Kî tê de ye?
 Pezê me di wî xaniyî de ye.
 Pezê me di wî de ye.
 Pezê me tê de ye.
 Hevalê min di wê malê de ye.
 Hevalê min di wê de ye.
 Hevalê min tê de ye.

Wekî ku di van mînakên jorîn de diyar dibe, dema ku ev cînavên nîşandanê 'vî, vê, wî, wê' li pey van pêrbestên 'ji, li, bi, di' bikar tînin, ew cînav û pêrbest dibin: jê, lê, pê, tê û navên nîşandayî (nîşankirî), yê li pey cînavan tînin avêtin.

Wek: Ez bi vê pênûsê dinivîsim.
 Ez pê ...dinivîsim.

Dema ku cînavên nîşandanê bi karan re jî tînin kurtkirin, navên wan ên nîşankirî jî, tînin avêtin.

Wek: Te pênûsek da vî hevalî.
 Te pênûsek dayê...
 Te pênûsek da vê hevalê.
 Te pênûsek dayê...
 Min av xist vî kûzî.
 Min av xistê...
 Min av berda vê zerikê.
 Min av berdayê...

b- pêrbest + cînavên kesîn:

Ev her du cînavên kesîn 'wî, wê' jî bi wan pêrbestên re têne kurtkirin û pevxistin:

Ji: Te çi ji birayê xwe re got?
Te çi ji wî re got?
Te çi jê re got?
Te çi ji xuşka xwe re got?
Te çi ji wê re got?
Te çi jê re got?

Li: Em li bajêr in.
Em li wî ne.
Em lê ne.
Em li dibistanê dixwînin.
Em li wê dixwînin.
Em lê dixwînin.

Bi: Azad bi karê xwe dilxweş e.
Azad bi wî dilxweş e.
Azad pê dilxweş e.
Azad bi bêrê kar dike.
Azad bi wê kar dike.
Azad pê kar dike.

Di: Gund di çiyê de hene.
Gund di wî de hene.
Gund tê de hene.
Masî di avê de dimînin.
Masî di wê de dimînin.
Masî tê de dimînin.

Têbinî (XIII):

1- Cînavê kurtebirr û pevxistî 'ê' li şûna cînavên yekjimar tenê bikar tê, çi ew cînav, yên nîşandanê bin, yan jî yên kesîn bin. Anku, li şûna cînavên komjimar bikar nayê.

2- Cînavê 'ê' şûna berkarê nerasteder digire. Anku, di rêxistina hevokê de, berdewam berkarê nerasteder e.

3- Cînavê pevxistî, 'ê' cînavêkî nêtar e (nêremê ye), cihê cînavên nêrza û mêza digire.

Wek: Min dayê. Min da wî, wê.

Min jê re got. Min ji wî, wê re got.

4- Durist e ku 2 cînavên bêhêl, ên pevxistî di hevokekê de li pey hev bikar bîn.

Wek: Min jê lê pirsî.

Min ji Zînê li birayê wê pirsî.

5- Ji hêla dengsazîyê (fonîtîkê) ve jî, sedema ku tîpa 'b' û 'd' bi cînavê 'ê' re dibin 'p' û 't' ew e, ku cîderê dengê 'p' û 't', ji cîderê dengê 'b' û 'd', nêzîktirî cîderê dengê 'ê' yê ye.

6- Hindek ronakbîrên kurd dibêjin, kurtkirin û pevxistna cînavê 'ê' yê, şêweyekî devoka gelêrî ye, ne durist e ku di zimanê nivîsînê de bikar bê. Bi dîtina min, ev gotin ne rast e. Kurtkirin û pevxistina 'ê' yê dirûv û nîşana xwevejîn û jîndariya Zimanê Kurdî ye. Ji ber ku çendî ziman karibe xwe sivik bike, hevçendî jî, ew ê karibe bi demê re xwe vejîne.

B- Cînavên Xweyî (Xwe):

Li hindek herêman cînavê 'xwe' bi şêweyê 'xo, xe' jî tê gotin. Ev cînav di pertûkên rêzimana kurdî (K.J.) de bi çend navlêkirinên têvel hatiye:

Cînavê Serbixwe - Qenatê Kurdo.

Bernavê Bêhêl - Reşîdê Kurd.

Pronavê Bîrdar - Kamîran Bedirxan.

Cînavê Xweyî (xweser) - Sadiq Behadîne Amîdî.

Cînavka Zîvirandî - Feqî Huseyn Sagniç.

Bi baweriya min, navlêkirina 'xweyî', nêzîktirî têgeh û bikaranîna cînavê 'xwe' ye. Ji ber vê yekê min jî ev navlêkirin pejirandiye da ku ev cînavê bêhêl, bi vî navê taybetî, ji cînavên bêhêl, ên dîtir bête nasîn. Lê digel vî navî jî, dîsan 'xwe' cînavêkî bêhêl e, li şûna hemû nav û cînavên yekjimar û komjimar, yên her sê kesan bikar tê:

1- *Kesê Yekem ê Peyîver*

Wek: Ez xwe diparêzim.

Em xwe diparêzin.

Min xwe parastiye.

Me xwe parastiye.

2 - *Kesê Duwem ê Guhdar:*

Wek: Tu xwe fêrî zimên dikî.

Hûn xwe fêrî zimên dikin.
Te xwe fêrî zimên kiriye.
We xwe fêrî zimên kiriye.

3- Kesê sêyem ê nediyar:

Wek: Ew xwe dişo.
Ew xwe dişon.
Wî xwe şûşt.
Wê xwe şûşt.
Wan xwe şûşt.

Cînavê 'xwe' cînavekî nêtar e (nêremê ye), li şûna nav û cînavên her du zayendan (nêr û mê) bikar tê.

Wek: Azad xwe dide ber rojê.
Zîn xwe diparêze.
Van hespan êmê xwe nexwariye.
Ev pale xwe diwestînin.

Ji wan mînakên jorîn berçav dibe, ku cînavê 'xwe', cînavekî neguhêrbar e, cihê hemû nav û cînavan digire, bêyî ku ruxsara (forma) wî bête guherîn.

Cînavê bêhêl 'xwe', di rêxistina hevokan de, cihê nav û cînavên berkar tenê digire. Anku, ev cînav, di hevokan de dibe berkarê rasteder (rastewxo) û yê nerasteder (nerastewxo):

1- Berkarê Rasteder:

Bizin xwe dixurîne.
Min xwe ji sermayê parastiye.
Karker xwe amade dikin.

2- Berkarê Nerasteder:

Zînê serê xwe şûştiye.
Memo birayê xwe bir dibistanê.
Min ji xwe pirsî : Ev der kû ye?
Tu mirovekî ji xwe re yî.
Gerek em li xwe bipirsin!

Têbinî (XIV):

1- Ji hêla rastnivîsê ve, ku cînavê xweyî 'xwe', bo tekezkirinê (teqezkirinê) bikar bê, gerek berdewam pêrbesta 'bi' bi ser wî ve bête berdan. Anku, 'bi' û 'xwe' bi hev ve bêne nivîsîn.

Wek: Kesê li ber te, ez bixwe me!

Te bixwe ji min re got, ne kesekî dîtir!

2- Gelek caran cînavê 'xwe' û jêderên hinek karan (kirinan) bi hev re, jêderin lêkdayî, bi watene nû pêk tînin.

Wek : Xwe + vejîn = xwevejîn.

Xwe + kuştin = xwekuştin.

3- Carinan pêrbesta 'ji' bi cînavê 'xwe' ve tê nivîsîn 'jixwe'. Hingê 'ji' nema dimîne pêrbest û 'xwe' jî nema dimîne cînav. Her du bêje 'ji + xwe' bi hev re bêjeyeke lêkdayî 'jixwe', bi wateya 'hema, wilo, wisan' pêk tînin. *Wek:*

1- Tu hatiyî çî?! Jixwe ez hatime!

2- Tu îro neçûyî dibistanê, çima?! Hema, wilo, jixwe ez neçûm!

3- Te çima av rijand? Jixwe, wilo, (dilê min xwest...)

Car caran jî gotina 'jixwe' bi wateya 'bêguman, erê, helbet... tê.

Wek:

Jixwe em dost in, çî gerek be, ez li ber te me!

Jixwe ez tiştêkî ji ber te venaşêrim, ma em ne heval in?!

Jixwe em bi hev re ne, çî bibe em ê alîkariya hev bikin.

Li vir, 'ji' û 'xwe', her du dûrî têgeha pêrbest û cînavan ketine. Ji ber vê yekê jî bi hev ve hatine nivîsîn. Lê ku 'ji, xwe' weku pêrbest û cînav bikar bên, gerek ji hev cuda bêne nivîsîn.

Wek: Ez ji xwe re li karekî digirim.

Nêrgizê ji xwe re pênûsek kirrî.

Wilo jî pêrbesta 'bi':

Ez karê xwe bi xwe dikim, ne bi kesekî dîtir.

Nêrgiz bi xwe û birayê xwe mijûl e.

C- Cînavên Hevayî: Hev, Hevûdu, Êk, Êkûdu

Cînavên bêhêl, ên hevayî ew cînav in yên ku li şûna nav û cînavên komjimar ên her sê kesan (kesê yekem ê peyîver û kesê duwem ê guhdar û kesê seyem ê nediyar) bikar tên .

Wek:

1- *Kesê Yekem (Peyîver):*

Ez û tu, em hevalê hev in.

Ez û Azad û Reşo, em birayên êk in.

Me ji hevûdu hez kir.

Em ji êkûdu hez dikin.

2- *Kesê Duwem (Guhdar):*

Tu û Azad, hûn birayên hev in.

Tu û Zîn û Şîrîn, hûn hevalên êk in.

Hûn tev dostên hevûdu ne.

Hûn û ew, hevalên êkûdun in.

3- *Kesê Sêyem (Nediyar):*

Zîn û Nêrgiz xuşkên hev in.

Restem û Şêrgo birayên êk in.

Ew pale xizmên hevûdu ne.

Ew keç xuşkên êkûdu ne.

Di rêxistina hevokan de cînavên bêhêl ên hevayî cihê nav û cînavên berkarên rasteder û yên nerasteder digirin. Anku, ev cînav, di hevokan de dibin berkarên rasteder (rastewxo) û yên nerasteder.

Wek:

1- *Berkarên Rasteder:*

Gerek em hev biparêzin

Xwendekar hevûdu fêrî zimanê kurdî dikin.

Hûn êkûdu perwerde dikin.

2- *Bernavên nerasteder:*

Em dostên hev in.

Hûn pismamên êk in.

Zarok bi hevûdu re dileyîzin.

Diyar e ku ev cînavên bêhêl 'hev, êk, hevûdu, êkûdu' hevwater ne. Anku, her çar cînav bi wateya hev in. Lê ji ber ku cînavê (hev), ji yên dî pirtir bikar tê, me navê 'hevayî' bo van cînavan pesend kiriye.

Dema ku ev her çar pêrbest 'ji, li, bi, di' dikevin ser cînavên hevayî, pêrbest û cînav tene kurtkirin û pevxistin.

Wek : Ji + hev = jev

Wênekêş rengan ji hev cuda dike.

Wênekêş rengan jev cuda dike.

Li + hev = lev

Zarok li hev dixin.

Zarok lev dixin.

Bi hev = pev

Keleşêr bi hev ketin.

Keleşêr pev ketin.

Di + hev = tev

Fatê pelûla xwe di hev dide.

Fatê pelûla xwe tev dide.

Wilo jî cînavê 'êk':

Me pênuş ji êk stand.

Me pênuş jêk stand.

We li êk pirsîbû.

We lêk pirsîbû.

Wan xelat bi êk ve kirin.

Wan xelat pêk ve kirin.

Zarok xwe di êk didin.

Zarok xwe têk didin.

Her wisan jî bi cînavên 'hevûdu, êkûdu' re , ew pêrbest û cînav kurtebir dibin. Ev şewazê kurtkirî devokeke herêmî ye, ne li hemû navçeyên Kurdistanê bikar tê.

Têbinî (XV):

1- Gelek caran li şûna 'êk, êkûdu' şeweyê 'yêk, yêkûdu' bikar tê. Ev şeweyê jî, dema ku bêjeya berî 'êk, êkûdu' bi tîpeke dengdêr kuta bûbe, hingê tîpa navbirra dengan 'y' dikeve navbera her du tîpên dengdêr, da ku dengên wan ji hev bibirre.

Wek: Me xelatek da - y - êk.

Me xelatek da yêk.

Me xelatek da - y - êkûdu.

Me xelatek da yêkûdu.

2- Ev her çar cînavên hevayî 'hev, hevûdu, êk, êkûdu', ne li her herêmê bikar tên. Her hinek ji wan li deverê welêt bikar tên.

5- Cînavê Girêkî (Pêgeh) 'Ku': Cînavê 'ku' jî, wek hemû mijarên rêzimanî, di nivîsarên rêzimana kurdî de bi gelek navan hatiye danasîn.

Wek:

Celadet Bedirxan: Pronavê Girêkî.

Reşîdê Kurd: Bernavê Pêgeh.

Nûrî Elî Emîn: Ranawî Geyener.

Sadiq Behadîne Amîdî: Cînavê Pêgeh.

Feqî Huseyn Sagniç: Cînavkê Girêkî.

Berçav e ku wateyên van her sê navlêkirinan (girêkî, pêgeh, geyener) nêzî hev in. Her sê jî, têgeha 'gihandinê, girêdanê' didin. Bi vê têgehê em dikarin cînavê girêkî 'ku' bi vî şeweyî bidin nasîn:

Cînavê 'ku' ew cînav e, yê ku di rêxistina hevokê de peyvên pêş xwe bi yên paş xwe ve girê dide. Anku, ev cînav dibe mîna girêkekê, her du parçeyên hevoka sergihayî (yê berî xwe û yê li pey xwe) digihîne hev.

Bi vê yekê rola vî cînavî pevgirêdana bêje û wateyên hevokan e.

Wek: Ew kesê ku tu lê dipirsî hevalê min e.

Kesê ku li pêş here hevalê xwe diparêze.

Li hindek herêman cînavê 'ku' bi şeweyê 'ko' û 'go' jî tê xebitandin. Bi dîtina min 'ku' pirtir cîgirtî ye û bi şeweyekî berfirehtir bikar tê.

Hinek şarezayên Zimanê Kurdî, wek Reşîdê Kurd, Feqî Huseyn Sagniç... dibêjin, ku cînavê girêkî ev in: ê ku, a ku, ên ku, yan jî; yê ku, ya ku, yên ku.

Lê Celadet Bedirxan û Sadiq Behadîne Amîdî dibêjin, cînavê girêkî 'ku' bi tenê ye. Bi dîtina min jî cînavê girêkî 'ku' bi tenê ye. Ji ber ku:

1- Ev 'ê, a, ên', yan jî 'yê, ya, yên' di reseniya xwe de zêderên (veqetandekên) nav û cînavên berî xwe ne, zayend û jimara wan nav û cînavan diyar dikin.

Wek: Ev hevalê ku li vir bû rojnamevan e.

Ev hevala ku li vir bû rojnamevan e.

Ev hevalên ku li vir bûn rojnamevan in.

2- Dema ku ev zêder 'ê, a, ên' serbixwe tên xebitandin.

Pêwendiya wan bi navên berî wan, ên avêtî ve dimîne.

Wek: Ev hespê ku diçêre ê min e.

Ev mehîna ku diçêre a min e.

Ev hesp û mehînen ku diçêrin ên min in.

Reseniya van hevokan jî ev e:

Ev hespê ku diçêre hespê min e.

Ev mehîna ku diçêre mehîna min e.

Ev hesp û mehînen ku diçêrin hesp û mehînen min in.

Lê ji bo ku ev nav 'hesp, mehîn, hesp û mehîn' dûbare nebin hatine avêtin û zêderên wan 'ê, a, ên' cihê wan girtiye. Bo vê cîgirtinê jî, navê 'cînavên heyî, arzî, peywendî' li van zêderan bûye.

3- Vêca ku ev zêder 'ê, a, ên' bi tena xwe li pêş cînavê girêkî 'ku' bikar bînin, hingê weku cînavên pêywendî (arzî) têne nasîn, ne ku parçeyek ji cînavê girêkî ne.

Wek: Ê ku helbestan dixwîne birayê min e.

A ku helbestan dixwîne xuşka te ye.

Ên ku helbesan dixwînin hevalên me ne.

Cînavê 'ku' bêjeyeke neguhêrbar e, di hemû dem û raweyên hevokan de wekî xwe dimînin. Nîşandekên zayend û jimarên jî lê xuya nabin û li gora navê berî xwe (bê guherîn) tê xebitandin.

Wek: Ev dost bû, yê ku alîkariya min kir.

Ev dost bû, ya ku alîkariya te kir.

Ev dost bûn, yên ku alîkariya me kirin.

Bikaranîna cînavê girêkî 'ku', di pêvajoya gotina watedar de, 2 hevokên hevtêkel û pevgirêdayî saz dike:

1- Hevokeke sereke yî tevayî, ku ji hemû bêjeyên komika gotinê (qisekirinê) pêk tê.

2- Hevokeke biçûk î girêkî, ku ji cînavê 'ku' û kar û pêgirên wî, di hundirê hevoka sereke ya tevayî de. *Wek:*

Miletê (ku zimanê xwe neparêze) kesatiya xwe bertalan dike.

Serê (ku ne-êşe) paçan lê negerîne.

Çala (ku tu avê jê vedixwî) kevîran tê werneke.

Her mînakek ji van mînakan bi 2 hevokan pêk hatiye:

1- Hevoka sereke ya ku ji tevaya komika mînakê saz bûye. Anku, her mînakek hevokeke sereke ye.

2- Hevoka biçûk, a ku di navbera kevankan de ji cînavê 'ku' û pêgirên wî saz bûye.

Ev hevoka ku bi cînavê 'ku' saz dibe, hevokeke girêkî ye. Berçav e, ku her du hevok (ya sereke û ya girêkî), ji hêla bêje û wateyê ve jî, bi hev girêdayî ne.

Cînavê 'ku' di hevoka xwe, ya girêkî de dibe kara û berkar.

Nimûne:

Kara: Mirovê (ku tu birî malê) hevalê min bû. Anku, (wî tu birî malê).

Berkar: Mirovê (ku te bir malê) hevalê min bû. Anku, (te ew bir malê).

Diyar e, ku ev cînavê girêkî 'ku' di hevoka xwe de serbixwe ye, dibe kara û dibe berkar jî.

Lê ji hêleke dîtir, girêdaneke tund di navbera vî cînavî û navê berî wî de heye. Vêca pirs ev e:

Gelo ew girêdan çi ye?!

Ji hemû mînakên derbasbûyî tê nasîn ku cînavê 'ku' digel hevoka xwe ya girêkî cihê hevalnavekî (rewşekê, rengdêrekî) digire. Ev hevalnav bi navê berî cînavê 'ku' ve girêdayî ye. Anku, hevoka girêkî dibe hevalnavê navê berî 'ku'.

Wek: Dijminê (ku xwîna gelan dimije) gerek nemîne.

Ew kesê (ku hatiye kuştin) diz bû.

Di van mînakan de cînavê 'ku' tev hevoka xwe, cihê hevalnavekî digire. Li vê gorê ew mînakên jorîn dibin:

Dijminê (ku xwîna gelan dimije) gerek nemîne.

Dijminê (xwînmij) gerek nemîne.

Ew kesê (ku hatiye kuştin) diz bû.

Ew kesê (kuştî) diz bû.

Berçav e, ku ev her du hevalnav 'xwînmij, kuştî' bi navên 'dijmin, kes' ve tene girêdan û dibin hevalnavên wan.

Ji bilî vê 'ku' ya cînav 2 'ku' yên dîtir jî hene. Pêdivî ye ku em wan jî binasin, da ku em karibin wan ji hev cuda bikin.

1 - 'Ku' ya Alava Mercî: Ev 'ku' bi wateya 'heger, eger, heke' bikar tê.

Wek: Ku ez vegeriyam ez ê te bibînim.

Ku birayê te li malê be, bila bê dibistanê.

Ku bayê te rabû zebeşan li ber bidêre. (Gotina pêşiyar)

2- 'Ku' ya Alava Girêkî: Ev 'ku' alaveke girêkî ye. Peyvên berî xwe bi yên paş xwe ve girê dide û bi vê girêdanê wateya hevokê sergihayî dike. Ev alava girêkî li pey karan (kirinan) tê xebitandin û egera bûyîna wan karan ronî dike.

Wek: Ez hatim ku te bibînim.

Min xwest ku ez we nas bikim.

Azad hewl dide ku xwe bigihîne hevalan.

Ji hêleke dîtir, ev alava girêkî digel karê li pey xwe dibe weku navekî (jêderê) û cihê berkarê nerasteder digire:

Berî ku ez te bibînim min xwe amade kiribû.

Berî dîtina te min xwe amade kiribû.

Piştî ku em karê xwe bikin em ê vehesin.

Piştî kirina karê xwe em ê vehesin.

Li wê gorê jî dibe berkarê rasteder:

Min xwest ku ez te bibînim.

Min dîtina te xwest.

Bi vê têgehê em dikarin bibêjin, ev alava girêkî alaveke jêderî ye. Anku, ew û hevoka li pey wê şûna jêderê digirin.

6- Cînavên Peywendî: Ev cînav jî, weku gelek mijarên zimên di nivîsarên rêzimanî de bi çend navlêkirinên têvel hatine danasîn.

Celadet Bedirxan Ew bi navê; Pronavên Xwemalîn şirove kirine.

Kamîran Bedirxan navê; Pronavên Destdanî li wan kiriye.

Reşîdê Kurd ew bi navê; Bernavên Arzî dane nasîn.

Feqî Huseyn Sagniç navê; Cînavkên Peywendî daye wan.

Qenatê Kurdo ew kirine; Cînavên Eleqedarî.

Sadiq Behadînê Amîdî jî, navê; Cînavên Heyî li wan kiriye.

Lê Şarezayên Kurmanciya Xwarê (Sorani), ew cînav bi navê 'Ranawî Hî' xebitandine.

Diyar e ku ev navlêkirin tev, ji hêla wateyê ve nêzî hev in.

Hemû bi wateya cînavên 'xwedîtî, xawenî, peywendî, milkî...' bikar tên. Li gora watedariya van cînavan di hevokên core cor de, min jî navê; Cînavên Peywendî pejirandiye.

Bi dîtina min, têgeha vê navlêkirinê berfireh e, wateyên navên dîtir jî bi xwe ve digire.

Cînavên peywendî ew cînav in, yên ku cihê navên mirov, canewer û tiştan digirin û peywendiya wan navan bi nav û cînavên piştî xwe ve destnîşan dikin.

Wek: Rezê Hemo avî ye, lê yê Reşo dêm e.

Rezê Hemo avî ye, lê (rez) ê Reşo dêm e.

Bizina Zînê avis e û ya Fatê stewr e.

Bizina Zînê avis e û (bizin) a Fatê stewr e.

Birayên te karker in, lê yên min tiral in.⁽⁴¹⁾

Birayên te karker in, lê (bira) yên min tiral in.

Di van mînakên de cînavên 'yê, ya, yên' cihê van navan 'rez, bizin, bira' girtiye. Ev cîgirtin jî, şêwazekî rewanbêjî ye, çunkî ku ev cînav li şûna wan navan bikar nehatana diviya ku ew nav dubare bibûna

Wek: Birayê min û birayê te û birayê Zînê heval in.

Birayê min û yê te û yê Zînê heval in.

Çawa şarezayên Zimanê Kurdî di warê navlêkirina van cînavan de ne wekî hev gotine, wilo jî di warê destnîşankirina forma wan de ne wekî hev gotine. Celadet Bedirxan, Reşîdê Kurd û Kamîran Bedirxan di nivîsarên xwe de dibêjin, ku ev cînavên peywendî lêkdayî ne (hevedudanî ne), ji cînavên xwerû "yê, ya, yên" û cînavên "kesîn, xweyî û nîşandanê" pêk hatine. *Wek:*

1- Yê min, yê te, yê wî, yê wê, yê me...

Ya min, ya te, ya wî, ya we...

Yên min, yên te, yên wan...

2- Yê xwe, ya xwe, yên xwe.

3- Yê vî, yê vê, yê wî, yê wê, yê van.

Ya vî, ya wê, ya wan...

Yên vî, yên wî, yên van...

⁽⁴¹⁾Tiral: Bêkar, betal

Kamîran Bedirxan cînavên pirsiyarî jî dispêre wan cînavên peywendî:

Yê kê ye?
Ya kê ye?
Yên kê ne?

Lê rêzimanzanên dîtir, wek Qenatê Kurdo, Sadiq Behadîn Amîdî, Feqî Huseyn Sagniç û şarezayên Kurmanciya Xwarê dibînin ku cînavên peywendî ev tenê ne: yê, ya, yê⁽⁴²⁾.

Bi dîtina min jî, cînavên peywendî ev cînavên xwerû (sade) tenê ne. Ji ber ku ev cînav ne li pêş cînavên kesîn, xweyî û nîşandan tenê bikar tên:

1- *Li pêş navan:*

Ev hespê te ye, ka **yê** Memo?

2- *Li pêş hevalnavan (rengdêran):*

Gula sor bo te ye û **ya zer** bo Zînê ye.

3- *Li pêş hevalkaran (hokeran):*

Sala par zuha bû, lê **ya pêrar** pirbaran bû.

4- *Li pêş karan (kirinan, lêkeran):*

Mirovê bipirse û **yê nepirse** ne wekî hev in.

Vêca ku rast '**yê wî**' cînavekî pêwendî be, gerek '**yê Memo**' jî ew cînav be. Çunkî 'wî' dikare cihê 'Memo' bigire:

Ev yê **Memo** ye = Ev yê **wî** ye.

Helbet, ne dirust e ku cînavêk û navêk, bi hev re bibin cînavekî lêkdayî.

Ji hêla dengsaziyê (fonetîkî) ve jî, heger bêjeya berî van cînavan bi tîpeke dengdar (bêdeng) kuta bûbe gerek cînav bi şeweyê 'ê, a, ên' bikar bên:

Ji van hespan, ê pêşîn baş e.

Lê ku ew bêje bi tîpeke dengdêr kuta bûbe, gerek tîpa navbirra dangan 'y' bikeve ser cînavan 'yê, ya, yê':

Ev hevalê min e, ka yê te?

Di şewezarê Kurmanciya Xwarê de cînavekî peywendî bi tenê heye, ew jî 'hî' ye.

⁽⁴²⁾Li hin herêman 'êd, êt' li şûna 'ên' bikar tên.

Bilêvkirina vî cînavî ji herêmekê ta herêmekê tê guherîn:

Li Silêmaniyê dibêjin, 'hî'. Li Kerkûkê dibêjin, 'hîn'. Li Hewlêr, Rawendûz û Mehabadê dibêjin 'î'. (S.B. Amîdî) Li Efrînê (Sûriyê) jî ev 'î' tê bihîstin:

Î ji Xwedê xafil e kafir e.

Zayend û çendaniya cînavên peywendî li gora zayend û çendaniya navên avêtî, yên ku ev cînav li şûna wan bikar tên, destnîşan dibin.

Li şûna navê nêrzayê yekjimar cînavê 'ê, yê' bikar tê:

Birayê min ji yê te mezintir e.

Li şûna navê mêzayê yekjimar cînavê 'a, ya' bikar tê:

Xuşka Zînê ji ya Fatê biçûktir e.

Li şûna navên nêrza û mêza, yên komjimar cînavê 'ên, yên' bikar tê:

Mêrên karker ji yên tiral baştir in.

Jinên zana ji yên nezan çêtir in.

Di Kurmanciya Xwarê de cînavê 'hî' bo her du zayendên yekjimar û komjimar bikar tê.

Bêguman ev cînavên peywendî di reseniya xwe de zêderên (veqetandekên) nav û cînavan in, zayend û jimara wan destnîşan dikin.

Wek: Ev hevalê min e (nêrê yekjimar).

Ev hevala Zînê ye (mêyê yekjimar).

Ev hevalên me ne (nêr û mêyên komjimar).

Di van mînakên de navê 'heval' navekî bêhêl e (bêlayan e), bo her du zayendan (nêr û mê) bikar tê. Bi van zêderan 'ê, a, ên' em dizanin, kîjan 'heval' nêr e û kîjan mê ye, kîjan yekjimar e û kîjan komjimar e. Lê dema ku nav tene avêtin û zêder cihê wan digirin, hingê ew zêder dibin cînav û li gora wan navên avêtî cihên xwe di pêvajoya hevokan de dibînin:

Wek: Ev dostê min e, ka (dost)ê te?

Ev dostê min e, ka (...) yê te?

Ev dosta Zînê ye, ka (dost) a Fatê?

Ev dosta Zînê ye, ka (...) ya Fatê?

Ev hevalên me ne, ka (heval) ên we?

Ev hevalên me ne, ka (...) yên we?

Wilo jî, ku zêdera navekî dubare bibe, zêdera duwem a ku serbixwe tê nivîsîn dibe cînavê peywendî û têkiliya wî navê avêtî bi pêgirên wî, yên paş xwe ve destnîşan dike.

Wek: Birayê min, ê mezin bûye mamoste.

Birayê min, (bira)yê mezin bûye mamoste.

Ew xuşka te, ya jîr li kû ye?

Ew xuşka te, (xuşk) a jîr li kû ye?

Ka ew hevalên me yên dilsoz?

Ka ew hevalên me (heval)ên dilsoz?

Li hindek herêman zêdera dubare, ya ku dibe cînavê peywendî li şûna 'ê- yê , a - ya , ên - yên', bi şêweyê 'î, yî' bikar tê.

Wek: Hevalê min ê dilsoz.

Hevalê min î dilsoz.

Pênûsa te ya sor.

Pênûsa te yî sor.

Çiyayên me yên bilind.

Çiyayên me yî bilind.

Bi rastî mijara zêdera duwem mijareke pir girîng e, pêdivî ye ku zelal bibe, zêder û cînav ji hev bêne nasîn da ku wateyên hevokan, li wê gorê ronî bibin. Lewra hindek hevok li gora rastnivîsa wan zêder û cînavan, wateyên wan zelal dibin. *Wek:*

1- Birayê Hesoyê şivan nexweş e.

2- Birayê Heso yê şivan nexweş e.

Berçav e ku me mînaka xwe bi du şêweyan nivîsiye. Me, carekê 'yê' bi 'Heso' ve nivîsiye û carekê jî me 'yê' serbixwe nivîsiye.

Vêca li vê gorê em ê bipirsin:

Gelo di wan her du şêweyan de, yê şivan kî ye? Heso ye yan birayê wî ye?!

Di şêweyê l'ê de, yê şivan Heso ye. Ji ber ku 'yê', zêdera navê Heso ye û pê ve hatiye nivîsîn.

Bi vê têgehê wateya mînakê ev e:

Hesoyê şivan, birayê wî nexweş e.

Di şeweyê 2'yê de, yê şivan birayê Heso ye. Ji ber ku 'yê' cînavê peywendî ye, serbixwe hatiye nivîsîn, lê ji hêla wateyê bi navê 'bira' ve girêdayî ye û cihê wî girtiye:

Birayê Heso, 'bira' yê şivan nexweş e.

Cînavên peywendî jî, weku navan, di rêxistina hevokan de dibin kara (kiryar, kirar) û berkar (serve, bireser), anku cihê navên kara û berkar digirin:

Kara: Birayê min li gund e û yê te çû bajêr.

Xuşka min a biçûk dixwîne.

Pelên daran, ên zer diweşin.

Berçav e ku ev cînavên peywendî 'yê, a, ên', di mînakên jorîn de, bûne karayên van karan (lêkeran), 'çû, dixwîne, diweşin'.

Berkar: Li gora raweyên hevokan, cînavên peywendî dibin berkarên rasteder (rastewxo) û yên nerasteder:

1- *Berkarên Rasteder:* Ez birayê te dinasim, ma tu jî yê min dinasî?

Min dara çînarê dîtiye, lê min ya gezê nedîtiye.

Kesê darên we birrîn bila yên me jî bibirre.

Di van mînakan de cînavên 'yê, ya, yên' bûne berkarên rasteder, yên van karên derhingêv (têper) 'dinasî, nedîtiye, bibirre'.

2- *Berkarên Nerasteder:* Em hatin gundê we, hûn jî werin yê me.

Mala we nêzî ya me ye.

Hevalên Memo ji yên Reşo pirtir in.

Diyar e ku di mînaka 'a' yê de, cînavê 'yê' bûye berkarê nerasteder bo karê nederhingêv 'werin'. Di mînaka 'b' yê de, cînavê 'ya' bûye berkarê nerasteder, yê hevalkarê 'nêzî'. Di mînaka 'c' yê de jî, cînavê 'yên' bi pêrbesta 'ji' bûye berkarê nerasteder.

7- **Cînavên Nenas:** Cînavên nenas ew bêje ne, yên ku cihê navekî nependî û nebinavkirî digirin, bêyî ku nependiya wan zelal bikin, yan jî celebê wan destnîşan bikin, tenê bi gelemperî li şûna wan bikar tên.

Wek: Hinek hatin.

Di vê mînakê de bêjeya 'hinek' li şûna navekî nediyar bikar hatiye, em nizanin ew nav çi celeb e, yan jî bi çi taybetiyê ye. Dibe ku bêjeya 'hinek' di mînaka me de cihê mirovnan, caneweranan yan tiştinan girtibe. Anku li şûna ku em bibêjin, 'hinek hatin' em dikarin bibêjin:

- Mêvanin hatin (hinek mêvan).
- Zarokin hatin (hinek zarok).
- Hespin hatin (hinek hesp).
- Bizinin hatin (hinek bizin).
- Darin li ber avê hatin (hinek dar).
- Êzingin li ber avê hatin (hinek êzing).

Navlêkirina van cînavan jî, di pirtûkên rêzimanî de bi gelek navên têvel hatiye. Her şarezayekî zimanê kurdî ew bi navekî berçav kirine:

- Celadet Bedirxan: Nebinavkirî.
- Reşîdê Kurd: Nependî.
- Kamîran Bedirxan: Nebinavkirî.
- Qenatê Kurdo: Nekifş.
- Feqî Huseyn Sagniç: Nekifşî.
- Cîgerxwîn: Nenas.
- Sadiq Behadîn Amîdî: Nenas.
- Nûrî Elî Emîn: Nadiyar.
- Tewfîq Wehbî: Mubhem.

Diyar e ku ev navlêkirin tev, ji hêla wateyê ve nêzî hev in û danasîna wan jî li nik wan şarezayan gelekî nêzî hev in.

Li gora dîtina zimanzanan, ev cînavên nenas ji hêla formê ve dibin du beş:

- 1- Cînavên xwerû (sade).
- 2- Cînavên lêkdayî (hevedudanî).

1-Cînavên xwerû ew cînav in, yên ku ji bêjeyeke rût tenê pêk hatine, wek; yek, tu, çi, her, kes, tişt, hîç (hêç), heçî, hin (hind), çend, tibab, hemû (hemî), filan, bêvan (bêhvan), gî (giş), pîrr, kêr, gelek, piç, tev (tevde)

- 2- Cînavên lêkdayî jî ew cînav in, yên ku forma wan ji

cînavekî xwerû zêdetir pêk hatine, wek:

Her yek, her kes, her tişt, tu kes, tu tişt, filan kes, filan tişt, bêvan kes, bêvan tişt, hîç kes, hîç tişt, çi qas⁽⁴³⁾ wiqas⁽⁴⁴⁾, hemû kes, hemû tişt...

Diyar e ku ev cînavên nenas, ji hêla form û wateyê ve dikevin ber taybetmendîya navan, anku ew jî weku navan dikevin ber verêse (tewangê) û nîşandekên zayend û jimarê digihêjin wan.

Wek: Min tiştekek nedît.

Ez tiştekekî nabînim.

Bi vê têgehê cînavên nenas nav in. Lê ji hêla xebitandin û rola wan di warê hevokسازیê de, ew cînav in, ji ber ku cihê navan digirin.

Wek: Ez tiştekekî dixwazim.

Di vê mînakê de bêjeya 'tiştekek' cînavekî nenas e, cihê xwestekeke nebinavkirî girtiye. Reng e ku ev xwestek govarek, pênuşek, kaxezek, yan jî tiştekekî dîtir be.

Em dizanin ku navên rût (bê nîşandek) tev nas in (pendî ne) ⁽⁴⁵⁾ lê ku nîşandekên nenasînê 'ek, in' bigihêjin wan, ew nav dibin navinî nenas.

Wek: Şagirt helbestê dixwîne.

Şagirtek helbestekê dixwîne.

Şagirt helbestan dixwînin.

Şagirtin helbestinan dixwînin.

Lê cînavên nenas nakevin ber vê rêzan û destûra navan. Ev cînav di raweya rût de nenas in, dema ku nîşandekên nenasînê 'ek, in' digihêjin wan, nenasîya wan kûrtir û tarîtir dikin.

Wek: Min kes nedît.

Min kesek nedît.

Min kesin nedîtin.

Ez kesî nabînim.

⁽⁴³⁾Hindek Nivîskar van cînavan bi hev ve dinivîsin û hinek jî wan ji hev cuda dinivîsin.

⁽⁴⁴⁾Wiqas: wiha qas.

⁽⁴⁵⁾Di şêwezarê kurmanciya xwarê (Sorani) de berevajî vê destûrê ye, hemû nav nenas in, lê ku nîşandekên nasînê 'eke, ekan' digihêjin wan ew nav dibin navinî nas. *Wek:* Pênûs = pênuşeke, pênuşekan

Ez kesekî nabînim.

Ez kesinan nabînim.

Bo vê taybetmendiya nependiyê jî, navê vî beşê cînavan bûye 'Cînavên Nenas'. Ji hêla guherîna formê ve, cînavên nenas dibin 2 beş:

Cînavên guhêrbar (tên guherîn).

Cînavên neguhêrbar (nayên guherîn).

1- Cînavên guhêrbar ew cînav in, yên ku forma wan, a resen li gora dem û raweyên hevokan tên guhertin. Nîşandekên zayend (nêr û mê) û jimarê digihêjin wan. *Wek:*

Yek: Yekî ji yekê re got.

Tu: Ez tuyan (tiyan) nabînim.⁽⁴⁶⁾

Tişt: Tişteke heye ji gelek tiştan çêtir e.

Hemû: Hemûyan dostên xwe parastin.

Hin: Ez hinan dinasim.

Hinek: Hinek ji hinekan zanatir in.

Pirr: Pirraniya gelê kurd bi zimanê xwe naxwînin.

Çend: Tu çendan dixwazî?

Filan: Filano li filanê pirsî.

Gî: Min ji giyan pirsî.

Giş: Min ji gişan xwest, lê giştikan deng nekir.

Gelek: Gelekan gundên xwe berdan.

Piç: Piçek ji piçekê şerm nake.

Tibab: Ez tibabekê li bendî te mam.

Tev: Bi tevayî hatin.

Kêm: Gelek kêmasiyên me hene.

Gerek em li kêmasiyên xwe vegerin.

Hemû cînavên nenas, ên lêkdayî jî, guhêrbar in, nîşandekên guherîne digihêjin parçeyê dawî. *Wek:*

Her kes: Ez ne her kesî dinasim.

Filan tişt: Filan tişt ji filan tiştî çêtir e. Htd....

2- Cînavên neguhêrbar jî, ew cînav in, yên ku di hemû dem û raweyên hevokan de wekî xwe (bê guherîn) dimînin. *Wek:*

⁽⁴⁶⁾Celadet Bedirxan vê mînakê 'Ez tiyan nabînim' têne . Bingehên Gramêra Kurmancî-Swêd (Nûdem) - 1994 r. 74

Her: Her mehê carekê ez diçim Nisêbînê.

Çi bibe jî, em her bira ne.

Hîç: Jiyana bindestiyê hîç e.

Hîç mirovekî li te nepirsî.

Çi: Çi gerekî te be, bixwaze!

Te çi got, min got erê!

Heçî: Heçî rabû, gote min, na...!

Heçî kurd be gerek fêrî zimanê xwe bibe.

Hindek ji cînavên nenas di heman demê de cînavên pirsiyarî û yên nenas in jî, wek:

Çi: Te çi gotibe jî, bila ew be (nenas).

Tu çi dixwazî? (pirsiyarî)

Çi kes: Çi kesê hat gotarek xwend (nenas).

Reşo çi kes e? (pirsiyarî)

Cînavên nenas jî, weku hemû nav û cînavên dîtir roleke giring di warê rêxistin û hevoksaziya zimanê Kurdî de dibînin. Ev cînav di pêvajoya hevokan de dibin kara, berkar, hevalnav û hevalkar:

Kara: Kara ew bêje ye, yê ku karê hevokê dike, anku kiryarê kar e.

Wek: Hinek hatin û çendek çûn.

Tiştêk ket.

Kes bi derdê kesî nizane.

Berkar: Berkar di hevokê de ew bêje ye, ya ku li ber kar e, bûyera karê hevokê lê dibe, wek:

Memo rojnameyê dixwîne.

Li vir, rojname berkar e, çiku bûyera xwendinê lê dibe, anku (rojname) tê xwendin. Di zimanê Kurdî de berkar 2 beş in:

a- Berkarê Rasteder (Rastewxo):

Tu çi dixwazî, bixwaze!

Min kesek li wir nedît.

Zarok her tiştî dixwazin.

b- Berkarê Nerasteder:

Seyda xelat da hinekan.

Zînê berek avête tişteki.
 Ez bêriya gelekan dikim.
 Reşo ji tirsî tişteki nehat vir.
 Min ji gelekan pirsî.
 Vê gotarê li her cihî bixwîne!

Hevalnav (Rengdêr):

Reşo gelek heval dîtine.
 Reşo piçik nan da min.

Di van mînan de cînavên nenas (gelek, piçek) cihê hevalnavan (rengdêran) girtine, anku bûne hevalnavên van navan (heval, nan). Bi pêşxistin û paşxistina wan nav û cînavan, hevok dê wisan bibin:

Reşo hevalin gelek dîtine.
 Reşo nanin piçik da min.

Bêguman, di van hevokan de cînavên nenas (gelek, piçek) hevalnav in. Li vê gorê jî em karin bipîvin:

Pir zarok = zarokin pir
 Kêm caran = carin kêm.

Lê ku nav ji wan hevokan bêne avêtin û cînav cihê wan bigirin:

Wek: Reşo gelek (...) dîtine.
 Reşo piçik (...) da min.

Hingê ev cînavên nenas (gelek, piçek) nema dimînin hevalnav, ji ber ku şûna navên avêtî (heval, nan) digirin û li cihê wan dibin berkarên rasteder.

Hevalkar (Hoker): Gelek caran, hinek cînavên nenas têgeha demê bi xwe ve digirin û di pêvajoya hevokan de li cihê demeke nenas bikar tên.

Wek: Her ez tîm vir ez te nabînim.
 Vê çendê baran nabare.
 Ez tibabekê li Amûdê mam.

Di van mînan de ev cînavên nenas (her, çend, tibab) bi wateya demeke nebinavkirî hatine:

Her ez tîm: Çi dema ez tîm...

Vê çendê...: Vê demê...

Tibabekê ...: Demekê...

Bi vê wateyê ew mînak dibin:

Çi dema ez tîm vir ez te nabînim.

Vê demê baran nabare.

Ez demekê li Amûdê mam.

Diyar e ku ev cînavên nenas, yê ku bi wateya demeke nebi-navkirî tîm û li şûna hevalkarên demî (demikî) bikar tîm, ew jî di rêxistina hevokan de dibin hevalkarên demikî (hokerên demane).

ZARAVEYÊN BIKARHATÎ (TÊRM)

Hevok:	Pevek, hevek, riste
Kar:	Kirin, lêker
Karê derhingêv:	Karê derbaz, karê têper
Kara:	Kirar, kiryar, kirde
Berkar:	Bireser, serve
Berkarê rasteder:	Berkarê rasterê, berkarê rastewxo
Berkarê nerasteder:	Berkarê nerasterê, berkarê nerastewxo
Verês:	Tawang (tewandin)
Hevalnav:	Rengdêr, rewş, (sîfet)
Hevalkar:	Hoker, nîr, (zerf)
Guhêrbar:	Tê guherîn
Neguhêrbar:	Nayê guherîn
(K.J.):	Kurmanciya Jorî
(K.X.):	Kurmanciya Xwarê

JÊDER

- 1- Qenatê Kurdo: Rêzimanî Kurdî Be Keresteyî Diyalêktîkî Kurmancî û Soranî. Mosko 1957. Wer. Dr. Kurdistan Mukriyanî, ji Rûsî. Hewlêr 1982.
- 2- Celadet Bedirxan: Bingehên Giramêra Kurdmancî. Stockholm - Nûdem 1994.
- 3- Reşîdê Kurd: Rêzimana Zimanê Kurdî. Şam 1956.
- 4- Kamîran Bedirxan: Rêzimana Zimanê Kurdî. Parîs 1971.
- 5- Sadiq Behadîne Amîdî: Rêzimana Kurdî. Bexda 1987.
- 6- Qenatê Kurdo: Rêzimanî Kurdî Le Diyalêktîkî Xwarû û Jorî. Mosko 1978.
- 7- Feqî Huseyn Sagniç: Rêzimanî Zimanê Kurdî. Stenbol 1991.
- 8- Tewfîq Wehbî: Destûrî Zimanî kurdî. Bexda 1929.
- 9- Nûrî Elî Emîn: Rezimanî Kurdî. Silêmanî 1960.
- 10- Cemal Nebez: Zimanê Yekgirtiyî Kurdî. Bembêrg 1976.
- 11- Ebdurhman Hacî Marûf: Wuşiyî Zimanî Kurdî. Bexda 1975.
- 12- Mihemed Emîn Hewramanî: Seretayek Le Fîlolejî Zimanî Kurdî. Bexda 1974.
- 13- Cîgerxwîn: Awa û Destûra Zimanê Kurdî. Bexda 1962.
- 14- Keça Kurd: Zayenda Mê û Nêr. Berlîn 2001.
- 15- Dr. Kurdistan Mukriyanî û Dr. Nesrîn Fexrî: Rêzimanî Kurdî. Hewlêr 1982.
- 16- Ebdurehman Hacî Marûf: Rêzimanî Kurdî - Nav- Bexda 1997.
- 17- Govarî Korî Zanyarî Kurd, bergî heftem. Bexda 1980.
- 18- Govara Peyv, jimar 24. Dihok 2002.
- 19- Govarî Korî Zanyarî Kurd, bergî duwem. Beşî Yekem. Bexda 1971.

WEŞANÊN ENSTÎTUYA KURDÎ YA AMEDÊ

PIRTÛKÊN ÇAPBÛYÎ

1- ÇIROKÊN GELÊRÎ

**Berhevkar: Hilmî AKYOL / Rojîn ZARG, 182 rûpel,
Kewçêr 2004**

2- PÊKENOKÊN KURDÎ

**Berhevkar: Hilmî AKYOL / Rojîn ZARG, 131 Rûpel,
Kewçêr 2004**

**3- HUNERA AXAFTINA XWEŞ Û NIVÎSANDINA
RIND**

**Nivîskar: Ayhan MERETOWAR, 256 Rûpel, Tîrmeh
2005**

PIRTÛKÊN NUH

4- MÎR BEDIRXAN

**Werger: Dr. Fadil BEDIRXANOGLU, 95 Rûpel,
Gelawêj 2006**

5- FERHENG

Amadekar: Mustafa GAZÎ, 167 Rûpel, Gelawêj 2006

PIRTÛKÊN DERDIKEVIN

6- NAV

Nivîskar: Deham EBDULFETTAH, 125 Rûpel,

7- CÎNAV

Nivîskar: Deham EBDULFETTAH, 125 Rûpel,

8- DESTANA GILGAMÊŞ

PIRTÛKÊN LI BER ÇAPÊ

Werger û Amadekar: Deham EBDULFETTAH

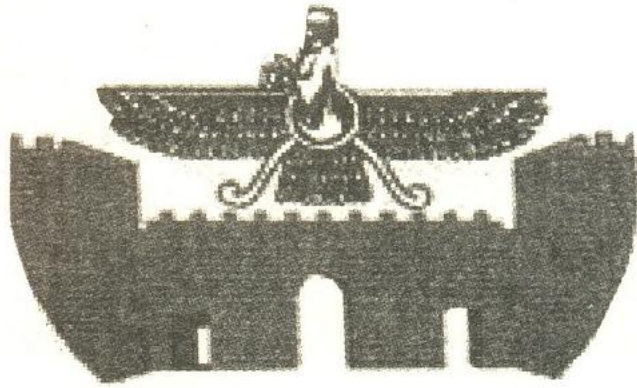
9- ÇIROKÊN MALA ZALÊ

Berhevkar: Hilmî AKYOL

10- FADILÊ KUFRAĞÎ

Berhevkar û Amadekar: Hogir Berbir

WEŞANÊN ENSTÎTUYA KURDÎ YA AMEDÊ

NAVNÎŞANA DAXWAZIYA PIRTÛKAN:
Enstîtuya Kurdî Ya Amedê
Huzurevleri Kalem Sokak No: 32
Kayapınar / DİYARBAKIR

Deham EBDULFETTAH

Sala 1942'ê li gundekî bi navê 'Bellê', nêzî Amûdê çavên xwe li ronahiya cîhanê vekirin. Xwendina xwe heta lîseyê li xwendîngehên parêzgeha Hesekê kiriye. Li Zanîngeha Helebê, beşa Ziman û Wêjeya Erebi, xwendina xwe bidawî kiriye. Nêzî 25 salan karmendî, weku mamosteyê Ziman û Wêjeya Erebi, kiriye. Nuha jî destê xwe ji karmendiyê kişandiye û xwe ji kar û barên Zimanê Kurdî re vala kiriye.

Destpêkê, çalakiyên xwe yên rewşenbîrî bi Zimanê Erebi dinivîsîn. Helbest û gotarên xwe di rojname û govarên Erebi de belav dikirin. Sala 1978'ê û di taya ezmûneke derûnî de li xwe hay bû û ev pirs ji xwe kir: Kesê ku tovê xwe di zeviya xelkê de biçîne, ji bilî poşmaniyê, gelo wê çi biçîne?!

Wê hingê her tişt di mejiyê wî de hate guhertin. Berê pênûsa wî jî, di babeliska wê ezmûnê de hate guhertin. Nêzî 10 salên peyapey, xwe bi xwendin, danhev û hevberkirina ziman û rêzimana Kurdî westand. Di sala 1988'ê de dest bi nivîsîna bi zimanê xwe kir û hêj li ser wê rêbazê berdewam e.

Berhemên wî yên çapkirî:

- 1- Peyvînek Bi Kurdekî Re: Helbest (Bi Erebi) wergerandin- Şam 1989
- 2- Li Ber Dergehên Laleş: Helbest Şam-1990
- 3- Nêrîneke Rexneyî Li Helbestên Kurdî: Rexnegirî Şam-1992
- 4- Hindek Aloziyên Zimanê Kurdî: Lêkolîn Şam-1993
- 5- Di Mûzîka Helbestên Kurdî De: (Têbînî û Bersiv) Bi Erebi Şam-1995
- 6- Rênivîsa Zimanê Kurdî: Lêkolîn Weş. Kombenda Kawa Beyrût-1998
- 7- Destana Gilgamêş: Duhok Dezgeha Spîrêz-2005 Çapa yekem
- 8- Nav Di Zimanê Kurdî De: Duhok Dezgeha Spîrêz-2006 Çapa yekem
- 9- Cînav Di Zimanê Kurdî De: Wezaretê Perwerdê Duhok Dezgeha Spîrêz-2006 Çapa yekem

Nuha jî Pirtûkek bi navê "Kar (Îêker) Di Zimanê Kurdî De" di nav destên wî de ye, ew ê nêzîk de amade bibe.